

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Lucie Jandíková

Vybrané motivy vztahu člověka a stromu
v evropské kultuře

Bakalářská práce

Praha, 2022

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Jirsová

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22. 06. 2022

.....

podpis

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat paní Mgr. Kateřině Jirsové za velkou ochotu, zpětnou vazbu a cenné rady při zpracovávání mé bakalářské práce.

Abstrakt (v českém jazyce)

Bakalářská práce se zabývá vybranými motivy vztahu člověka a stromu v evropské kultuře. Cílem tohoto textu je představení různých forem vztahu člověka ke stromům v rámci hlavních evropských etnik, jejich proměnu pod vlivem nástupu křesťanství, které do sebe v určité míře integrovalo magické pohanské zvyklosti a dalo jim křesťanské významy a uvedení některých zachovalých forem lidského vztahu ke stromům na příkladu slovanského etnika v časovém rozmezí 18. - 21. století. Práce staví převážně na metodologii historických a antropologických věd, zejména na poznatcích z kulturní historie a folkloristiky. Pozornost je věnována náboženskému aspektu stromu, jeho symbolickému významu a úloze v tradiční lidové kultuře slovanského etnika. Zde se jedná zejména o roli stromu v lidovém léčitelství, lidových slavnostech a důležitých životních předělech jako je narození dítěte, svatba a smrt. Díky zaznamenaným folklorním zvyklostem se ukázalo, že v těchto oblastech sehrával strom a jeho motiv důležitou úlohu především na venkovském prostředí, kde byly stromy jednak pověrečnými prostředky, ale také středobody některých obřadů.

Klíčová slova:

strom, folklór, pohanské náboženství, christianizace, evropská etnika, Slované

Abstract (in English)

The bachelor thesis deals with selected motifs of the relationship between humans and trees in European culture. The aim of this text is to present various forms of human relationship to trees within the main European ethnic groups, their transformation under the influence of the rise of Christianity, which partly integrated magical pagan customs and gave them Christian meanings, and also to present some of the surviving forms of human relationship to trees on the example of Slavic ethnic groups in the 18th-21st centuries. The work builds mainly on the methodology of historical and anthropological sciences, especially on the findings of cultural history and folklore studies. Attention is paid to the religious aspect of the tree, its symbolic meaning and role in the traditional folk culture of Slavic ethnic groups. In folk culture, it is mainly about the role of the tree in folk healing, folk festivals and important life events such as childbirth, marriage and death. Folklore practices have shown that the tree and its motif played an important role here, especially in rural areas where trees were superstitious devices but also the centerpieces of some ceremonies.

Keywords:

tree, folklore, pagan religion, Christianization, European ethnicities, Slavs

Obsah

1. Úvod.....	7
1.1. Metoda, prameny, literatura.....	8
1.1.1. Metoda.....	8
1.1.2. Kulturní historie.....	8
1.1.3. Folkloristika.....	8
2. Význam stromů pro lidstvo.....	11
3. Rostlinné kulty a posvátný charakter stromu.....	13
4. Kult stromu.....	14
4.1. Představa stromu jako boha.....	14
4.2. Strom jako zprostředkovatel kontaktu s božstvem či mýtickou bytostí.....	15
5. Podoba posvátného háje a posvátného stromu.....	17
5.1. Strom a kosmologie.....	18
6. Etnické skupiny v Evropě a jejich vztah ke stromům.....	21
6.1. Řekové a Římané.....	21
6.2. Keltové.....	25
6.3. Germáni.....	29
6.4. Slované.....	32
7. Nástup křesťanství a jeho vliv na přírodní náboženství.....	34
8. Stromy a lidská každodennost s důrazem na slovanské etnikum.....	39
8.1. Významné životní milníky – narození, svatba, smrt.....	39
8.1.1. Narození.....	39
8.1.2. Svatba.....	40
8.1.3. Smrt.....	41
8.2. Lidové léčitelství.....	42
8.2.1. Praktiky na zajištění úrody.....	46
8.2.2. Věštecké praktiky.....	47
8.3. Lidové svátky a slavnosti.....	47
8.4. Moderní člověk a jeho vztah ke stromům.....	49
9. Závěr.....	52
10. Bibliografie.....	54

1. Úvod

Tématem bakalářské práce jsou *Vybrané motivy vztahu člověka a stromu v evropské kultuře*. Když se řekne strom, většina z nás si vybaví jeho obrázek; mohutný kmen a košaté větve porostlé listím. Někdo si ho možná spojí ještě s fotosyntézou, produkcí kyslíku a zdrojem dřeva. Ne všichni si ale uvědomí, že stromy představují významnou součást vývoje lidských společenstev a kultury. Cílem tohoto textu je představení různých forem vztahu člověka ke stromům v rámci Evropy a jejich proměny pod vlivem křesťanství. Empirická část má za úkol nastínit, v jaké formě tyto vztahy přetrvávají v moderní době.

Práci tvoří dvě hlavní části. První část mé bakalářské práce pojednává o významu stromů pro člověka s důrazem na evropskou společnost předkřesťanské doby a je tvořena zejména souhrnem informací ze sekundární literatury, která s tímto tématem souvisí. Tato část má za úkol nastínit symbolický význam stromu v náboženských představách starých kultur hlavních evropských etnik (Keltové, Slované, Germáni, řecká a římská kultura) a zároveň přiblížit, jaký vliv měl na pohanské náboženské rituály spojené se stromy nástup křesťanství a proces christianizace.

Nejprve představuji obecné roviny, na kterých vztah člověka a stromu probíhá. V následující kapitole se věnuji popisu tzv. „rostlinného kultu a „kultu stromu“, zde také rozvádím otázku, zda je možné o „kultu stromu“ vůbec možné hovořit. Tato část je důležitá pro celkové pochopení vztahu pohanských kultur ke stromům. Další kapitola je věnována charakteristice posvátného stromu, jeho podobě a vymezení posvátného prostoru háje v jeho okolí, které sehrávaly důležitou roli v pohanském přírodním náboženství. Teoretická část je pak zakončena kapitolami obsahujícími popis toho, jakou úlohu sehrával strom u jednotlivých hlavních evropských etnik předkřesťanské doby a vlivu křesťanství a christianizace na pohanské náboženské rituály spojené se stromy.

Praktická část bakalářské práce se zaměřuje na slovanský folklór, kde se snažím prostřednictvím zaznamenaných folklórních zvyklostí na vybraných motivech z každodennosti zodpovědět výzkumnou otázku, v jaké formě je zachován lidský vztah ke stromům v 18. – 21. století ve slovanské kultuře s ohledem na kvality a roviny vztahu člověka a stromu z teoretické části.

1.1. Metoda, prameny, literatura

1.1.1. Metoda

V práci reflektuji převážně oblasti archeologie, folkloristiky a kulturní historie. Využívám také reprodukce obrazového materiálu (malby, sochy, fotografie), na nichž lze názorně ilustrovat celkově vymezený teoretický obraz stromu v evropské kultuře. Práce je pojata interdisciplinárně, s hlavním důrazem na kulturní dějiny, kulturní antropologii a folkloristiku.

1.1.2. Kulturní historie

Podat přesnou definici toho, co je kulturní historie není snadné, jelikož, jak píše britský historik Peter Burke ve své knize: *Co je kulturní historie?* (2011), hranice tohoto oboru se neustále posouvají. Kulturní historici obvykle nepoužívají kvantitativní data, ale místo toho se zaměřují na konkrétní jevy a hledají jejich smysl a význam. „*Za společné východisko kulturních historiků lze považovat zájem o symbolické prvky a jejich interpretaci.*“ (Burke, 2011, s. 11) Tyto symboly je možné nalézt takřka všude – ve výtvarném umění, hudbě, literatuře, každodenním životě apod. (Tamtéž, s. 11), takovým symbolem může být právě i strom, protože nepředstavuje pro člověka pouze přírodní entitu, ale má také různé kulturní významy. Kulturní historie díky svému interdisciplinárnímu přístupu, který v sobě propojuje jednotlivé historiografické a antropologické subdisciplíny, představuje nezbytnou součást pohledu na dějiny jako celek.

1.1.3. Folkloristika

Folklór tvoří nedílnou součást všech známých lidských kultur a společností a patří k základním antropologickým universalím, jelikož představuje „*kolektivně vytvářené i sdílené a neformálně tradované projevy lidské expresivní kultury včetně jejich materializací*“. (Bittnerová a Janeček, 2011, s. 7) Prvky folklóru (příběhy, verše, písně, hry atd.) prostřednictvím tradice symbolicky zprostředkovávají představy o základních společenských normách a institucích a udržují jejich prostřednictvím různé kulturní stereotypy a tím vytvářejí celkový obraz světa, který je danou kulturou přijímán jako akceptovatelný. (Tamtéž, s. 7-8)

Folklór je hlavním předmětem zájmu disciplíny zvané folkloristika. Folkloristika stojí na pomezí humanitních a společenských věd, díky čemuž může přispívat svými poznatky do celé řady vědních disciplín (historické antropologie, etnologie, kulturní historie apod.). (Janeček, 2009, s. 238) Termínu „folkloristika“ je „*pravidelně – a chybně – užíváno*

k označení odlišné disciplíny, integrálního „národopisu“ (evropské etnologie, empirické kulturní vědy), popřípadě „etnografie“ (studia materiální kultury) (...)“ (Tamtéž, s. 236)

1.1. Prameny a literatura

Jedná se o práci s převážně teoretickým charakterem, ve které do značné míry pracuji se sekundární literaturou. Mezi primární písemné prameny, o které se v této práci opírám a v nichž je zachycen vztah evropských etnik ke stromům, patří keltský příběh *Echtra Chondla*, který byl sepsán v 8. století. (Vlčková, 2002, 77). V českém překladu není dostupný, a tak v práci uvádím vlastní překlad podle anglické verze publikované v knize autorů Cross a Slover – *Ancient Irish tales* (1996).

Dalším pramenem je poetická *Edda*, jejímž autorem je Snorri Sturluson, která představuje sbírku staroseverských mytologických a hrdinských písní. Byla sepsána ve 13. století, ale samotný původ eddických písní je podstatně starší a spadá do 9. a 10. století. (Eliade a Culianu, 2001, 71) Jelikož originální text Eddy je v islandském jazyce, pracuji s českou verzí překladu od Ladislava Hegera.

Svědectví o galské kultuře poskytují *Zápisky o válce galské* od Gaia Julia Caesara, přeložené Ivanem Burešem (1964), ačkoli je nutné toto dílo podrobit kritickému pohledu, jelikož je psáno z pohledu Římana a autorovy interpretace galské kultury mohou být nepřesné.

Cenným dokladem o prolínání křesťanské a pohanské víry na území Slovanů je *Slovanská kronika Helmolda, kněze Buzovského*, přeložená Karlem Vrátným, která byla v českém překladu vydána roku 1947.

Pracuji také s folklórními prameny, v nichž jsem hledala převážně záznamy o folklórních zvyklostech Slovanů na území Čech, Moravy a Slovenska. Tyto informace jsem čerpala převážně ze sborníku *Český lid*, který vydává Etnologický ústav Akademie věd České republiky a je zároveň dostupný v online podobě.

Hlavním zdrojem teoretických konceptů je sekundární literatura, mezi kterou řadím knihu *Zlatá ratolest* (1994) anglického badatele Jamese George Frazera, která představuje obraz magického myšlení, mýtů, rituálů a tradic evropských i mimoevropských kultur. Dále pak publikace od rumunského religionisty Mircei Eliadeho, v nichž se autor věnuje jednotlivým náboženstvím v dějinách lidstva, povaze posvátna a náboženským symbolům. Pro popis slovanské kultury mi byla neocenitelným zdrojem informací kniha *Mytologie*

Slovanů (2020) polského historika Alexandra Gieysztor a monografie Zdeňka Váňi – *Svět slovanských bohů a démonů* (1990). V neposlední řadě také kniha *Kult stromů v zemích Koruny České* (2005) od Marie Hruškové, která byla i mou prvotní inspirací pro tuto práci.

2. Význam stromů pro lidstvo

Strom v životech lidí sehrával zásadní roli již od samotného počátku lidské existence. Život člověka byl s existencí stromu úzce propojen a lidé si tuto závislost velice dobře uvědomovali. Stromy představovaly zdroj materiálu, potravy a bezpečí v podobě úkrytu před nebezpečným vnějším světem. (Hrušková, 2005, s. 18) Ovšem zde jejich význam pro lidskou civilizaci nekončí. Strom vyznačující se monumentálností a dlouhověkostí, která je kontrastní ve srovnání s délkou lidského života, sehrával velice důležitou roli ve vývoji duchovního světa jednotlivých společností. (Asan, 1993; 2015). Právě tato délka života stromů, která se samotnému člověku jeví jako nekonečná, vyvolávala obdiv, stejně tak jako jistou míru bázně a lidé vnímali stromy jako sobě rovné, či dokonce nadřazené a přistupovali k nim s úctou.

Marie Hrušková ve své knize *Kult stromů v zemích Koruny České* (2005, s. 16-17) zmiňuje, že vztah člověka se stromy probíhá hned na několika rovinách. První rovinu představuje rovina hmatatelná. Tato rovina v sobě zahrnuje vše, co se stromem fyzicky souvisí. Patří sem plody, které jsou využívány jako jeden ze zdrojů potravy, listy, kůra, pryskyřice a květy, které nacházely a stále nacházejí využití při výrobě léčivých odvarů a mastí. Nesmíme opomenout ani samotné dřevo, které je využíváno ke stavbám domů, výrobě nástrojů a topení. V této rovině představují stromy pro člověka něco užitečného, co je možné zvážit, změřit a převést na peníze.

Druhá rovina se stále týká toho, co nám stromy poskytují a z čeho máme užitek, ale již se nejedná o hmatatelné věci. Mluvíme zde zejména o produkci kyslíku a existenci kořenového systému, který zpevňuje půdu, díky čemuž tak v době záplav mnohdy odvrací katastrofy – pokud by kořenový systém nevydržel, došlo by ke značným škodám na majetku a na životech.

Třetí rovina vztahů v sobě zahrnuje nenápadné, ale velice užitečné služby stromů. Tuto poslední rovinu bych nazvala rovinou estetickou. Stromy svou přítomností a krásou dotvářejí krajinu, dávají jí její specifický charakter a malebnost. Tuto skutečnost si mnohdy ani neuvědomujeme, jelikož jí vnímáme jako samozřejmou. Autorka také poznamenává, že stromy lidem dokáží poskytnout inspiraci a nabádají nás k přemýšlení.

Co se týče vztahu člověka a stromů, všechny tři roviny přetrvávají do dnešní doby, ovšem dříve byl tento vztah více patrný a lidská vazba k přírodě byla silnější. (Hrušková, 2005,)

Hrušková se zde soustředí především na sekulární vztahy člověka a stromu, je zde ovšem také rovina duchovní a symbolická, na niž se tato práce zaměřuje. Duchovní aspekty spojené se stromy jsou patrné již v písních a náboženských kultech předkřesťanské Evropy, stejně tak jako v křesťanství, díky čemuž stromy nabyly na značném symbolickém významu, který přetrval do moderní doby ve folklórních zvyklostech.

3. Rostlinné kulty a posvátný charakter stromu

Kult rostlinstva je poměrně složitý, ale pokud se ponechají stranou náboženské významy a zemědělské obřady, lze podle Eliadeho (2004, s. 269) rostlinné kulty v Evropě rozdělit do základních kategorií, mezi které patří:

- a) Strom jako obraz kosmu
- b) Strom jako střed světa a opora vesmíru
- c) Strom coby symbol života a plodnosti
- d) Symbol obrození, jara a obnovování roku
- e) Mystická pouta mezi lidmi a stromy – strom jako místo, kde dochází ke shromažďování duší předků

Autor sám upozorňuje, že se jedná pouze o zběžnou klasifikaci, která je sama o sobě vzhledem k rozmanitému množství podkladů nesmírně obtížná. Ovšem již z tohoto přehledu je možné dojít zásadnímu poznatku, že rostlinstvo (a zejména stromy) bylo vnímáno jako projev živoucí skutečnosti, pro kterou je charakteristické neustále obnovení života a které je tedy totožné s nesmrtelností. (Eliade, 2004, 269-270)

Vnímání času hraje zásadní roli ve vývoji duchovního světa jednotlivých společností a stromy zde sehrávají důležitou úlohu. Délka života stromů, která se samotnému člověku jeví jako nekonečná, vyvolávala obdiv, stejně tak jako jistou míru bázně a lidé až do novověku vnímali stromy jako sobě rovné, či dokonce nadřazené a přistupovali k nim s úctou. Přesvědčení, že stromy jsou posvátné a je třeba si jich vážit, bylo díky tomu pro myšlení tehdejších lidí samozřejmé, o čemž svědčí četné doklady z mytologie, folklóru a orální kultury, které budou podrobněji probírány v dalších kapitolách.

4. Kult stromu

Zcela zásadní informací pro tuto práci je skutečnost, že nepanuje jednotná představa o tom, zda můžeme hovořit o náboženském kultu samotného stromu. Někteří autoři (Asan, Frazer, Hrušková) rozlišují dvě podoby kultu stromu – strom coby bůh nadaný duší a zadruhé strom jako příbytek božské bytosti.

4.1. Představa stromu jako boha

Představa stromu jako boha se podle Marie Hruškové vztahuje k rané fázi dějin a kočovnému způsobu života, kdy lidé museli vyhledávat výjimečné stromy ve svém okolí. (Hrušková, 2005, s. 51) V této době docházelo ke zbožštění samotného stromu a můžeme zde tedy mluvit o tzv. animismu.¹ Stromům podle tehdejší víry náležela duše, která jim byla přisuzována na základě toho, že stejně jako lidé a zvířata i stromy jsou schopny růstu a ke svému životu potřebují dostatek živin a vodu. (Tamtéž, s. 18–19) Stromy byly uctívány jako bohové pro své tajemné a mocné vlastnosti, které jim byly lidmi přisuzovány. Obyvatelé přinášeli stromům dary a oběti jako poděkování za jejich přízeň a zajištění si jejich ochrany i pro nastávající časy.

Doklady o zbožštěných stromech pocházejí především z mimoevropských kultur, např. Bayterek zmínění v kyrgyzském eposu o Manasovi (Asan, 2017, s. 51), ovšem zmínky o prvcích animismu jsou patrné i v rámci Evropy z následujících popisů, který podává Frazer ve svém díle *Zlatá ratolest*: „*V Grbalja² v Dalmáci³ jsou prý některé velké buky, duby a jiné stromy osídleny stíny nebo dušemi, a člověk, který takový strom porazí, musí na místě zemřít nebo alespoň po zbytek svých dní žít jako mrzák. Když se drvoštěp obává, že porazil takový strom, musí na jeho pařezu useknout hlavu slepici toutéž sekerou, kterou strom porazil.*“ (Frazer, s. 103)

„*Staří sedláci v některých krajích Rakouska ještě věří, že lesní stromy mají duši a nedovolí, aby se bez zvláštního důvodu dělaly zářezy do jejich kůry; slychali od svých otců, že strom cítí takový řez, stejně jako raněný člověk cítí svou ránu. Když poráží strom, prosí jej o odpuštění.*“ (Frazer, s. 104)

---

¹ Animismus (z lat. *anima* = vánek, duch, duše, život) je víra v existenci duchovní bytosti nebo v samotnou duši, kterou je každá věc řízena.

² Dolina na území Černé Hory.

³ Historické území u východního pobřeží Jaderského moře, nyní je součástí Chorvatska a Černé Hory.

4.2. Strom jako zprostředkovatel kontaktu s božstvem či mýtickou bytostí

Animistická představa stromu nadaného duší se změnila především s koncem kočovného života a začátkem obdělávání půdy, kdy se animistická víra v duši stromů a dalších přírodních objektů proměnila ve víru polyteistickou. Když se lidé usadili na jednom místě, „jejich ochranným stromem se stal ten, který si vysadili na záměrně zvoleném místě v osadě.“ (Hrušková, 2005, s. 51)

V tomto období přestal být strom živoucí bytostí nadanou duší, ale stal se sídlem nadpřirozené bytosti, která mohla přecházet z jednoho stromu na druhý. Tato bytost již nebyla duší stromu, byla od něj fyzicky oddělena a stala se jeho bohem. (Frazer, 1994, s. 108)

Ve druhém případě byl strom považován za nástroj, který člověku umožňoval zprostředkování kontaktu s bohem či nadpřirozenou bytostí. Přesvědčení, že strom je schopen zprostředkovat spojení s bohem, panovalo již v pohanské době a lidé se tak ke stromům obraceli převážně ve chvílích, kdy je svírala nejistota – nosili ke stromům dary a oběti, ale nyní již na znamení úcty k božstvu, které strom obývalo. (Hrušková, 2005, s. 20) Takto od stromu osvobozený bůh (či mýtická bytost) v představách našich předků nabýval antropomorfní podoby (Frazer, 1994, s. 108) a je tak zachycován i v klasickém umění.

Obrázek 1 - Dryads and Naiads, Walter Crane, akvarelová malba, 30,5 x 24,2 cm.

Na malbě od Waltera Crana (1845–1915) jsou zachyceny dryády a vodní nymfy najády při koupeli. V popředí se nachází pět nymf a v pozadí sedí bělovousý bůh s amforou. Dryády (řec. i lat. *Dryades*) jsou lesní nymfy, nižší bohyně z řeckých a římských mýtů, které žily ve stromech nebo hájích, podle kterých bývaly také pojmenovány. Život dryády byl spojován se životem stromu, zahynul-li strom, zahynula i jeho dryáda. (Zamarovský, 1996, s. 110) Dryády byly v umění tradičně zachycovány jako krásné mladé ženy. Zde vystupují jejich nahá těla z kmene stromů a ruce a vlasy se proplétají s větvemi v koruně stromu, což znázorňuje fyzické spojení dryád se stromy.

V literatuře je možné narazit také na názor, že „není možné mluvit o „kultu stromu“ v pravém slova smyslu, jelikož žádný strom nebyl nikdy uctíván jen pro sebe sama, nýbrž pro to, co se skrze něj „vyjevovalo“, pro to, co implikoval a znamenal.“ (Eliade, 2004, str. 270) Což relativizuje výše zmíněné animistické pojetí stromu. Eliade nepopírá, že stromy představovaly jistou sílu, která měla původ ve stromu samotném, ale zdůrazňuje především sílu v jeho kosmologických implikacích – především ve spojení s časem a nesmrtelností, která byla zdrojem úcty k nim.

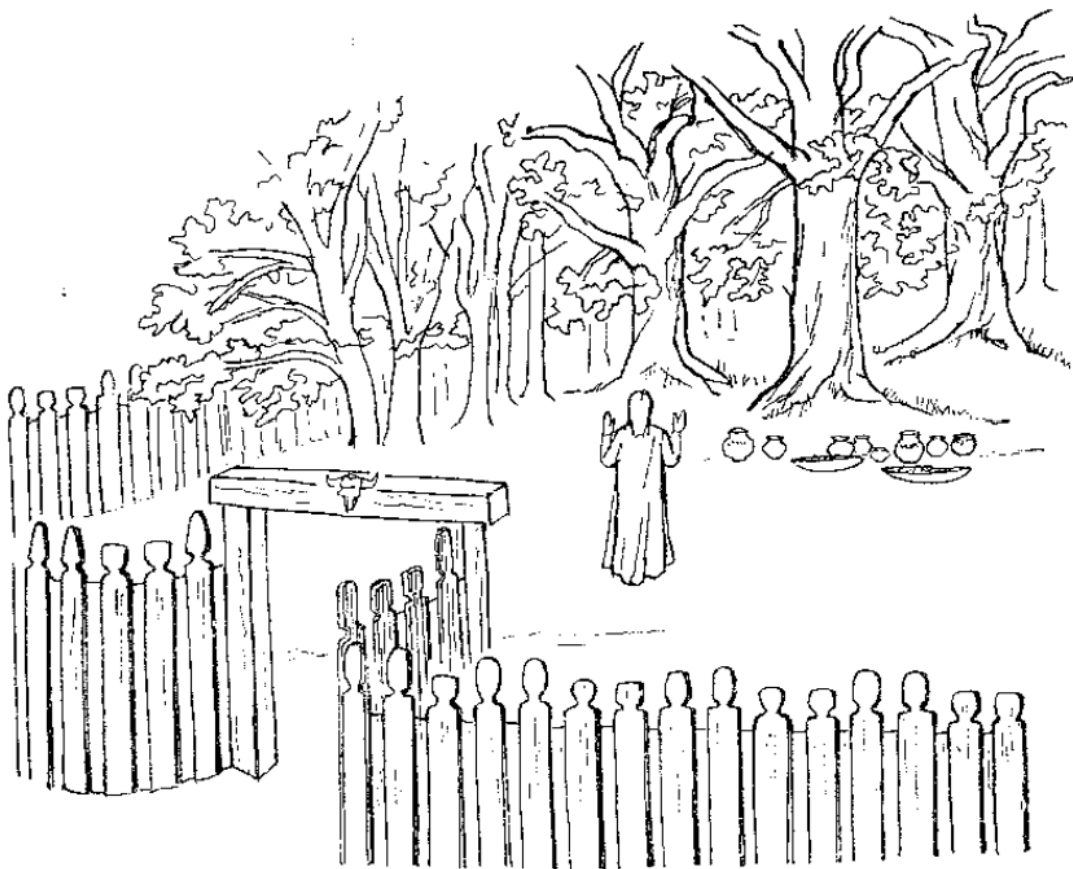
Shodný názor zastává také polský historik Alexander Gieysztor, který se ve své knize *Mytologie Slovanů* (2020) pokusil o rekonstrukci slovanského mýtického náboženství. „*Ruský a jihoslovanský folklór obsahuje množství svědectví o uctívání lesů a stromů, nikoli však jako předmětů kultu, nýbrž jako míst zjevování se či přebývání zbožštěného nebo démonizovaného sacrum.*“ (Gieysztor, 2020, str. 176) Stejně tak Zdeněk Váňa ve studii *Svět slovanských bohů a démonů* opakovaně zdůrazňuje, že se nejednalo o úctu k hmotným předmětům jako takovým, nýbrž neviditelné bytosti nebo duchu. K rozdílné interpretaci podle Váni i Gieysztora docházelo převážně díky křesťanským autorům, jejichž názory sdílejí i někteří badatelé, kteří považovali rituální jevy za doklad zbožštění samotného stromu. (Váňa, 1990, s. 169; Gieysztor, 2020, s. 176)

Frazer si pravděpodobně byl vědom možné odlišné linie výkladu a z toho důvodu ve své knize píše, že „*změna podoby nemá vliv na podstatu charakteru ducha stromu*“, jelikož ať už šlo o boha, který strom obýval, nebo byl za boha považován samotný strom nadaný duší, byly jim připisovány stejné schopnosti; především moc nad deštěm a sluncem, vliv na úrodu a míru plodnosti žen a zvířat. (Frazer, 1994, s. 108–109)

5. Podoba posvátného háje a posvátného stromu

Pohanské přírodní náboženství probíhalo zpravidla na území posvátného háje, který představuje společné indoevropské dědictví evropských etnik. (Váňa, 1990, s. 164) Posvátné háje měly povětšinou podobu mýtiny nebo paseky, na níž se nacházelo jen několik málo stromů, na které byly věšeny kůže z posvátných obětí. Samotný háj býval ohrazený a v jeho středu stál posvátný strom. (Frazer, 1994, s. 102) Toto ohrazení a viditelné vymezení sakrálního prostoru dodávalo stromům, které se nacházely uvnitř, na skutečné posvátnosti. Takto vymezenému posvátnému byla připisována léčivá moc. (Gieysztor, 2020, s. 176)

Obrázek 2 – Vyobrazení podoby posvátného háje z knihy od Josefa Váňi – *Svět slovanských bohů a démonů* (1990), s. 165

Všechny stromy v posvátném háji byly nedotknutelné a nebylo dovoleno je kácet, pokud tak někdo učinil, hrozila mu smrt nebo vážné onemocnění. Pokud stromy samovolně padly, musely být ponechány na stejném místě a nesměly být z háje odnášeny. Zároveň bylo zakázáno lámat stromům větve a lovci v posvátném háji nesměli pozvednout zbraň. (Váňa, 1990, s. 166) Ve zprávě od mnicha Helmolda, který v roce 1156 navštívil posvátný háj u polského Strgardu ve Vagrii stojí: „*Tam jsme mezi prastarými stromy spatřili posvátné*

duby, zasvěcené bohu té země Provenovi⁴, které obkličovalo nádvoří a plot, vystavený velmi pečlivě ze dřeva, v němž byly dvě brány. Neboť kromě domácích bůžků a model, jimiž každá ves oplývala, bylo místo to svatyní celé země (...)“ (Helmold, 2017, s. 126)

V každém háji se také měl nacházet pramen nebo potok, který stejně jako zbytek háje oplýval léčivou mocí a lidé se v této léčivé vodě koupali i v zimních obdobích. Větší seskupení posvátných stromů se zpravidla spojovala s kultem, který byl prováděn větší sociální skupinou. V prostoru posvátného háje neprobíhal pouze kult samotný, ale jednalo se také o místo, které mělo společensko-právní hodnotu stejně tak, jako do určité míry hodnotu politickou. (Gieysztor, 2020, s. 179) Mnich Helmold v souvislosti s tímto ve svých poznámkách zmiňuje, že pro posvátné místo byl „*ustanoven žrec⁵ a slavnosti a rozličné obětní obřady. Tam se každé pondělí scházival lid té země s knížetem a knězem za příčinou soudů.*“ (Helmold, 2017, s. 126)

Posvátný strom byl zpravidla něčím výjimečný a byla mu připisována léčivá moc. Pověstinou šlo o strom starý, vykotlaný, nebo poznamenaný zvláštními tvary. Pro posvátné stromy platil přísný zákaz kácení. Za pokácení posvátného stromu hrozila smrt, nebo těžké onemocnění. (Váňa, 1990, s. 1666) Podle Eliadeho posvátnost stromu pramení převážně z jeho kosmologických implikací. „*Strom se stává posvátným – a přitom zůstává stromem – na základě moci, kterou projevuje.*“ (Eliade, 2004, s. 271) Eliade touto mocí myslí to, že strom se člověku jeví v určité podobě, nese plody a náleží mu schopnost obnovy. Tato zhodnocení mají svůj původ v biologických aspektech stromu, které jsou ale shodná s tím, čím je z hlediska archaické zkušenosti celý kosmos. Proto je archaickým náboženstvím strom vnímám nejen jako symbol světa, ale jako svět samotný. (Tamtéž, s. 271–272)

5.1. Strom a kosmologie

V mytologiích mnoha kultur je zastoupen obraz tzv. kosmického nebo světového stromu. Tento strom představuje osu světa, popřípadě se pod ním svět rozkládá. Nejznámějším kosmickým stromem je jasan Yggdrasil z germánské mytologie. Kosmologický výklad světa podle germánské mytologie poskytuje tzv. Gilfaginning (první část Starší (poetické) Eddy ze 13. století), který je představen ve třech eddických písních (Vaftrúdnismál, Grímnismál, Voluspá). Podle těchto písní byl svět stvořen bohy a nyní se

---

⁴ Jméno pravděpodobně vzniklo nedorozuměním (Váňa, 1990, s. 165) a nejspíše se jedná o boha Peruna, kterému byl Slované zasvěcen dub. Perun byl hlavním slovanským bohem, který vlád hromům a bleskům.

⁵ Vlastní kněz.

nachází ve stínu kosmického stromu Yggdrasilu, který svými větvemi podepírá nebe. Jeho tři kořeny sahají do tří světů, lidí, obrů a světa mrtvých. Podle jedné z písní se při příchodu konce světa (Ragnaroku) se má Yggdrasil otřásat a na konec bude zničen. Existuje ale také další mytologická varianta o konci světa, podle které se v kmenu Yggdrasilu ukryjí dvě lidské bytosti – muž a žena, kteří se stanou novým základem lidské rasy. (Eliade a Cullianu, 2001, s. 71–72) Zde strom symbolizuje bezpečný úkryt a kontinuitu času s procesem obnovy.

Ve spisu Formulář vysoké magie z počátku 20. století je možné narazit na tzv. planetární fyziologii ve vztahu k vysoké magii, kde jsou některé planety a další vesmírná tělesa z naší sluneční soustavy přirovnávány k jednotlivým částem stromu.

Saturn	kořen
Mars	Kmen
Měsíc	Listy
Venuše	Květy
Merkur	Kůra a semeno
Jupiter	Plod

(Piobb, 1920, s. 71)

Vedle této klasifikace existoval paralelně také planetární symbolismus pro stromy.

Saturn	Borovice
Mars	Cesmína
Měsíc	Ořech
Venuše	Myrta
Merkur	Olivovník
Jupiter	Bříza
Slunce	Dub

(Piobb, 1920, s. 80)

U magických praktik sehrávala kosmologie velice důležitou roli, jelikož postavení planet a hvězd mělo zásadní vliv na účinek magického kouzla. Jednotlivé planety mají také svou rostlinnou planetární klasifikaci, která není zcela shodná s planetární fyziologií a planetárním symbolismem, což svědčí o značné míře různorodosti, se kterou byly stromy spojovány s kosmickými tělesy.

Se Sluncem je v planetární klasifikaci ze stromů spojován vavřín, který byl v Řecku a Římě atributem boha Slunce Apollóna, k Měsíci patří lípa, k Merкуру líska ořech, k Venuši, která byla spojována s plodností, jabloň, k Marsu dřín, k Jupiteru jasan, jilm, platan a švestka, k Saturnu poté cypřiš a mech rostoucí na stromech. (Piobb, 1920 s. 74–78)

6. Etnické skupiny v Evropě a jejich vztah ke stromům

Evropa je charakteristická svým zalesněním, které ačkoli se v průběhu dějin měnilo, bylo vždy součástí tohoto světadílu a lesy představovaly neoddelitelnou součást života evropských obyvatel, což je jedním z hlavních důvodů, proč je možné rostlinné kultury dohledat prakticky u všech evropských kultur. (Frazer, 1994, s. 101.)

6.1. Řekové a Římané

Symbol stromu byl spojen s nejstarší známou civilizací v Evropě, která obývala Krétu v druhém tisíciletí př.n.l. Dostala jméno Minojská podle bájného krále Mínoa a ve své době hospodářsky a mocensky ovládala většinu Středomoří. Minojská civilizace se vyznačovala rozsáhlými palácovými komplexy a uměním, které zachycuje témata minojského náboženství oslavující přírodu, jež jsou vyjádřena v ikonografiích. (Elliade a Cullianu, 2001, s. 201) Největší kategorií dochovaného reprezentativního umění tvoří kovové pečetní prsteny a vyřezávané kamenné pečeti, které byly součástí palácových a administrativních systémů. Tyto pečetní prsteny se používaly k označení majetku a také jako symbol úřadu jejich vlastníka. Na většině z nich jsou zachyceny výjevy zobrazující lidské a božské postavy zapojené do rituálních činností spojených s posvátnými stromy. (Tully, 2019, online)

Obrázek 3 – „The ring of Minos“, 1450–1400 př. n. l., Archeologické muzeum v Herakleionu, Kréta.

Prsten je tvořen z ryzího zlata a jeho rytina zachycuje epifanii ⁶ bohyně, která prochází třemi přírodními živly. Průchod těmito třemi živly (vodou, zemí, vzduchem) měl sloužit jako symbolické propojení bohyně se světem smrtelníků. Ve spodní části prstenu bohyně pluje na loďce po vodě, v leví části sedí na stěně chrámu a v levé horní části se vznáší ve vzduchu. Celá kompozice je obohacena o dvě postavy, ženu a muže, kteří uctívají stromy (World History Encyclopedia, online), což svědčí o důležitosti stromů v rámci celé Minojské kultury.

Díky archeologickým nálezům kostí víme, že minojský kult byl založen na obětech a obětních darech, které byly dávány převážně hlavnímu ostrovnímu božstvu, tzv. Velké bohyni přírody. Samotný kult se odehrával ve venkovských svatyních postavených kolem posvátných stromů nebo ve zvláštních komnatách v palácích. (Elliade a Cullianu, 2001, s. 201)

Tully v souvislosti s minojskou kulturou píše o stromu jako o symbolu moci a postavení, jelikož skutečnost, že kult stromu byl zachycován na minojském pečetním systému, naznačuje, že byl obecně přijímán palácovými funkcionáři, kteří byli zástupci panovníků. Toto spojení mezi minojskými elitami a posvátným stromem posílilo moc elitních vrstev tím, že ji propojilo s nadpřirozenem, a tak legitimizovalo postavení elit v celé minojské společenské struktuře. (Tully, 2019, online)

Minojská civilizace zanikla přibližně okolo roku 1400 př.n.l. a důvod jejího zániku není jednoznačný. Nejčastěji je spojován s přírodními katastrofami (jako je výbuch sopky na nedalekém ostrově Santorini a ničivé zemětřesení) v kombinaci s příchodem Achájů. Ti s sebou přinesli mykénskou kulturu z pevninského Řecka. Achájové postupně převzali nadvládu nad Středomořím. V Mykénské kultuře má svůj původ dvanáct řeckých bohů, kteří sehrávali hlavní roli v řeckých náboženských obřadech až do 5. století, kdy nastal rozmach křesťanství. (Elliade a Cullianu, 2001, s. 202)

Stejně tak jako všechny starověké národy byl i ten řecký prodchnut úctou k nadpřirozenému světu a svět antického člověka byl osídlen malými i velkými božstvy, což je znakem polyteistického náboženství. V Řecku panovalo krátké animistické období, po kterém božstva nabyla antropomorfní podobu. (Flacelière, 1981, s. 151)

---

⁶ Zjevení bohyně.

Ve starověkém Řecku se věřilo, že se v každém stromě ukrývá dryáda, víla, jejíž život je spojen s životem stromu a každá z nich zajišťuje kousek života na zemi. Jméno dryáda je odvozeno od řeckého slova „*drys*“ (dub). (Hrušková, 2005, s. 23). Řekové věřili, že právě duby představují druh stromu, kde je možné dryády nalézt. Postupně byly dryády spojovány také s jasanem, borovicemi, topoly, jabloněmi a vavřínovými stromy. Jak dále uvidíme, každý z těchto stromů je zasvěcen jednomu z dvanácti nejvyšších řeckých bohů a běžná byla představa, že strom představuje spojení s bohy a ti mohou jeho prostřednictvím vyjevovat svou vůli. (Tamtéž, s. 37).

Řecké náboženství mělo vliv na náboženství římské, které je „*založeno na božském pantheonu a mytologii silně ovlivněnými řeckým náboženstvím.*“ (Elliade a Cullianu, 2001, s. 211) Z tohoto důvodu jsou si řečtí a římscí bohové velice podobní a liší se především jmény. Každému z nejvyšších bohů náležel zasvěcený strom nebo jeho plod, který byl symbolem jejich božského poslání. Nejvyšším bohem v Řecku byl Zeus, jeho římská obdoba nesla jméno Jupiter a stromem obou těchto bohů byl dub, který se vyznačoval silou a schopností odolat i úderu blesku. Symbolem manželky nejvyššího boha (u Řeků Héra, u Římanů Juno) bylo granátové jablko. Bohyni moudrosti (Minerva, Pallas Athéna) náležel olivovník, který má ve znaku město Athény, jehož ochránkyní byla právě řecká bohyně moudrosti Pallas Athéna. Zasvěceným stromem bohyně lásky (Afrodita, Venuše) byla myrta a patřilo k ní také jablko, které sehrálo svou úlohu v pověsti o soutěži krásy mezi bohyněmi. Bůh moří (Poseidon, Neptun) byl spojován s borovicí, smrkem a olší, jejichž dřevo se využívalo ke stavbě lodí. Bůh války (Ares, Mars) měl jako svůj strom jasan, jehož dřevo bylo využíváno k výrobě luků. Bůh Slunce, umění a věštby (Apollón) byl spojován s vavřínem, (Hrušková, 2005, s. 39–40) jelikož „*jeho první láska, nymfa Dafné, se změnila před jeho očima ve vavřínový strom, aby se před ním zachránila*“, jelikož jeho lásku neopětovala. (Zamarovský, 1965, s. 53) Proměna Dafné ve vavřínový strom se stala motivem pro nejedno umělecké dílo.

Obrázek 4 - *Apollón a Dafné, mramorové sousoší, Lorenzo Bernini, 1622–24; Vila Borghese, Řím*

Obrázek 5 - *Antonio a Piero del Pollaiuolo, Apollo a Dafné (1470-1480)*

Sousoší od Lorenza Berniniho zachycuje metamorfozní proměnu nymfy Dafné ve vavřínový strom. Dafné prchá před Apollónem, který je do ní bezhlavě zamilován. Tělo Dafné je zkroucené, jako by se při snaze o útěk ohlédla přes rameno a viděla, že spěšným krokům Apollóna neunikne. V zoufalé snaze osvobodit se od jeho lásky se začíná měnit ve vavřínový strom. Její ruce napřažené vzhůru se od konečků prstů začínají měnit v drobné větve zakončené lístky. Noha a část trupu se proměňuje v kmen stromu. Stejný výjev je zachycen také na obraze od Piera del Pollaiuola. Zde je již proměna v pokročilejším stádiu.

Lidé se u stromů také scházeli se záměrem vyslechnout si věštbu nebo rozsudek. Toto ale nebylo možné u jakéhokoli stromu. Muselo se jednat o strom věštecký (mezi takové stromy se řadil dub v řecké Dodoně, z jehož šumění kněžky vykládaly Diovu vůli), nebo strom spravedlnosti (u něho se oznamovala významná soudní rozhodnutí široké veřejnosti). (Hrušková, 2005, str. 37).

Háj posvátných cypřišů se měl nacházet v okolí řecké Asklépiově svatyně. Za poražení cypřiše hrozila pokuta 1 000 drachem. (Frazer, 1994, s. 102) Stříbrná drachma se objevuje v pozdní archaické době Řecka a v době klasické. Její nominální hodnota byla dosti vysoká a obecně nevhodná pro běžné obchodování (v něm se používaly drobné mince

oboly). Za celodenní kvalifikovanou práci dostal dělník v 5.století př. n. l. až jednu drachmu (= 6 obolů). Ve 4.století se mzdy nepatrně zvýšily, takže zednický předák dostal za den 1,5 až 2 drachmy. (Jevons, 1895, s. 239) Pokuta 1000 drachem by tedy odpovídala výdělku průměrného dělníka za dva roky. Dvouroční plat představuje nezanedbatelnou částku a pokuta v její výši by mnohé Řeky dokázala existenciálně ohrozit. Samotná výše sumy je dokladem o tom, jak významnou roli sehrávaly posvátné stromy v hodnotovém systému starých Řeků.

Úctě Římanů se dostávalo Romulově fíkovníku, stromu, v jehož stínu ležela vlčice, která odkojila Romula a Réma a který spojován se samotným založením Říma. (Hrušková, 2005, s. 39) Motiv fíkového stromu se objevil i na některých římských mincích a stal se tak součástí každodenního života obyvatel tamních provincií.

Obrázek 6 - S. Pompeius Fostlus, Denarius
římský denár, 137 př.n.l.

Obrázek 7 - Severus Alexander, římský
denár

6.2.Keltové

O keltech se dobové prameny zmiňují od 5. století př.n.l. Obývali oblast, která sahala od Iberského poloostrova přes Anglii a Irsko až do Malé Asie. (Eliade a Culianu, 2001, s. 141) Keltové netvořili naprostou etnickou jednotu, ani jednotný státní útvar. Jejich říše byla složena z jednotlivých kmenů, které hovořily příbuznými dialekty a sdílely podobné náboženské představy. Pro řecký svět byla tato etnická skupina známa pod názvem *Keltoi*. Je možné, že *Keltoi* bylo původně jméno jednoho konkrétního kmene nebo vládnoucího rodu, které se následně okolo 6. století uchytilo jako pojmenování pro všechny keltský lid. Římané poté Kelty znali pod označením Galové (*Galii*). (Filip, s. 7-8)

Většina přímých poznatků, které o Keltech máme, pochází z archeologických nálezů. Tyto nálezy ukazují, že Keltové připisovali velký význam posvátnému prostoru. Tento prostor měl ve svém středu zpravidla oltář nebo strom, který symbolizoval střed světa

a k němuž byly přinášeny oběti. (Eliade, 1996, s. 128) Posvátný prostor byl vyhrazen pro náboženské obřady, které byly prováděny především druidy.

Druidové představovali vrstvu keltské společnosti, která měla náboženský a politický význam. Julius Caesar napsal, že druidové „jsou činní v bohoslužbě, obstarávají státní i soukromé oběti, vykládají náboženské otázky (...) rozhodují obyčejně o všech sporech, veřejných i soukromých. Oni také vynášejí rozsudek, byl-li spáchán jaký zločin, stala-li se vražda, je-li spor o dědictví, o hranice...“, také dodává, že do jejich moci spadala i možnost vyloučit provinilce z účasti na bohoslužbách, což byl trest nejtěžší. (Caesar, 1964, s. 57–58)

Druidové považovali za důležitou lidskou paměť a platil pro ně rituální zákaz písemného zapisování tajných znalostí. Z tohoto důvodu se nám nedochovaly žádné přímé písemné záznamy, které by se týkaly náboženství kontinentálních Keltů. V tomto případě jsou badatelé odkázáni na spisy řecko-latinských spisovatelů, kteří se snažili o zachycení keltské kultury. Jejich interpretace mohou být do určité míry nepřesné a zkreslené, jelikož si mnohdy nedovedli udržet dostatečný kulturní odstup a keltskou kulturu srovnávali s kulturou řeckou. Dokladem tohoto jevu je například snaha připodobňovat keltské bohy k bohům řeckým. Hlavní zdroj nepřímých pramenů představují spisy Gaia Iulia Caesara, Dionora Sicilského a Strabóna. (Eliade a Culianu, 2001, s. 141)

Odlišná situace ohledně přímých písemných pramenů se týká Britských ostrovů a zvláště Irska, kde římská kolonizace probíhala přibližně o sto let později než Galská a zasáhla jen část území Británie. Samotné Irsko nebylo Římem nikdy podrobeno, díky čemuž se zde udržel starý keltský jazyk, předchůdce moderní gaelštiny, a mohla vzniknout i samostatná literatura. (Filip, 1995, str. 71)

Archeologie také pomohla odhalit archaismus keltské kultury, stejně tak jako jeho kontinuitu. Náboženské představy mají své kořeny v neolitu, kdy je Keltové převzali a částečně propojili se svým teologickým systémem. Z tohoto důvodu je možné využívat ke studiu keltského náboženství irské texty, epické báje i folklór, jelikož jejich podstata se zdá být shodná jak pro kontinentální, tak pro ostrovní Kelty, kteří jako jediní po sobě zanechali písemné záznamy. (Eliade, 1996, s. 131)

V keltské kultuře hrály stromy významnou roli a Keltové jim projevovali hlubokou úctu. Keltští druidové věštili ze šumění listů posvátných stromů nebo v odrazech vodní hladiny posvátných studánek, které se nacházely v posvátných hájích. Svě posvátné háje Keltové chránili, jelikož věřili, že posvátné stromy zajišťují jejich společenství bezpečí.

V případě válečného konfliktu mezi jednotlivými keltskými kmeny, docházelo i k takzvaným „stromovraždám“. Stromovražda spočívala v tom, že na znamení vítězství byl posvátný strom poraženého kmene pokácen a tím slavnostně obětován božstvům. (Hrušková, 2005, 23–24)

Posvátné místo zpravidla nemělo podobu svatyně, ale jednalo se o kus země, kde se nacházel háj s posvátnými stromy, případně jedním určitým stromem či kůlem. Keltské slovo pro svatyni má shodný význam jako latinské slovo *nemus*, v překladu háj nebo lesní mýtina. Zajímavostí je, že od slova *nemus* bylo odvozeno jméno Nemi. (Frazer, 1994, s. 102) Keltové za posvátné považovali také lesy, kde probíhaly obětní rituály bohům. (Filip, 1995, s. 174)

O úctě ke stromům svědčí doklady z pozdějších dob v římských nápisech nebo zachovaných irských textech. Zmíněni jsou bohové dubu (*deus robus*), bohové buku (*deus fagus*) a bůh šesti stromů (*deus sex arbores*). (Filip, 1995, s. 144) Za povšimnutí stojí skutečnost, že tyto nápisy vždy zmiňují boha stromu. Pokud to vztáhneme k poznatkům ze třetí kapitoly, je pravděpodobné, že v tomto případě v sobě keltská kultura nezahrnovala animistické prvky náboženství a stromy tak byly vnímány spíše jako zprostředkovatelé kontaktu s božstvy, ne jako božstva samotná.

Některým stromům ale byly připisovány božské vlastnosti nebo magická síla, přičemž výsadní postavení měly v keltské kultuře především duby a jakékoli obětování posvátných zvířat se neobešlo bez dubové ratolesti. Úctě se dostávalo ve velkém také jmelí, které rostlo vysoko v korunách stromů a vše, co rostlo na posvátném stromě, bylo považováno za dar nebes. Jmelí se „*sekalo šestý den měsíce zlatým srpem a ve stejný den se obětovali dva bílí býci, aby se neplodným zvířatům svátostně propůjčila plodnost.*“ (James, 1966, s. 63) Mezi další významné stromy v keltské kultuře patřil jasan, jablň buk, líska, bříza, habr, tis a buk. (Hrušková, 2005, s. 24)

Tis byl posvátným stromem, který měl v Irsku srovnatelnou, ne-li větší moc než dub. Červená barva tisových bobulí symbolizovala spojení se zásvětím a příslib znovuzrození. Tisové dřevo se využívalo ke zhotovování oštěpů, které byly symbolem moci vůdců a králů. věšteckých hůlek druidů. (Vlčková, 2002, s. 62) Tyto hůlky sloužily ke shromažďování elektrických shluků a seskupenin astrálních sil. (Piobb, 1920, s. 106)

Kromě samotných stromů důležitou úlohu v mytologii sehrávaly také jejich plody. Nejmagičtějším plodem pro Kelty bylo jablko. Jablkům byla přisuzována magická síla, které

nebylo možné odolat. Bylo jedním z mála plodů (vedle ořechů), které bylo povoleno jíst o Samainu ⁷ a po něm, aniž by jeho požití mělo podle pověr za následek smrt. (Vlčková, 2002, s. 158–159) Motiv jablka se objevuje také v mýtech a legendách.

V jednom z nejstarších z irských vyprávění *Echtrae Conli* z 8. století, které se dochovalo ve Žluté knize ⁸, se hlavní hrdina Connla, a jeho otec Conn Cétchathach procházejí po kopci Uisnech, kde Connla spatří nezvykle oděnou ženou. Zeptá se jí, odkud je a žena mu vysvětlí, že pochází ze „Země živých“ (Tír na mBeo), kde lidé hodují a vládne tam věčný mír. Poté pozve Connleho na „Planinu rozkoší“ (Mag Mell) a slibuje mu věčnou lásku a krásu, pokud tam s ní zůstane. Conn ženin hlas také slyší, ale nevidí ji, a jelikož se bojí, že přijde o svého syna, požádá o pomoc druida. Druid sešle kouzlo a přehluší ženin hlas, cizí žena pak odejde, ale před svým odchodem zanechá Connlovi kouzelné jablko (= pozvánka pro vyvoleného). Connla se po celý měsíc vyhýbá veškerému ostatnímu jídlu a pití a jediným jeho zdrojem jídla se stává jablko, z něhož ani po měsíci nebyl ani kus, což podtrhuje jeho nadpozemskou povahu.

*Connla zůstal až do konce
měsíce bez jídla a pití,
jelikož žádná potrava se mu
nezdála hodna konzumace,
kromě jablka.*

*To, co z jablka ujedl, jablko
nikdy nezmenšilo,
naopak vždy zůstalo nesnědeno.*

*Touha se zmocnila Connla,
po dívce, kterou viděl.*

Echtra Chondla – strofa 4, vlastní překlad podle anglického překladu originálu

---

⁷ Samain je keltský svátek v Irsku, který se slavil 1. listopadu a ohlašoval začátek nového roku, byl označován také jako Den mrtvých. Později se z tohoto svátku staly křesťanské dušičky. (Vlčková, 2002, s. 159)

⁸ Pozdně středověký rukopis, který obsahuje prvky irské mytologie.

Po uplynutí jednoho měsíce se žena znovu objeví, zprvu sice Connla váhá, zda s ní odejít, jelikož je rozpolcen mezi láskou k ní a láskou ke své vlasti. Žena se zmíní o zemi, kde žijí pouze ženy a že i tam mohou společně odejít. Connla s ní poté odpluje na křišťálové lodi a již se nikdy nevrátí.

Také název Avalon, jméno legendárního ostrova z artušovských legend, je pravděpodobně odvozeno z keltského slova *abal* (jablko). Podle keltských mýtů je Avalon ostrovem kdesi v dalekém oceánu, kde rostou ovocné stromy rodící po celý rok. Na Avalonu nikdo nezná smrt, stáří ani nemoci, všude vládne harmonie, bohatství, radost a svěžest. (Vlčková, 2002, s. 62).

Ochranu před čarodějnými silami představovaly pro Kelty zejména jasany, jejichž dřevo se používalo k výrobě talismanů. Stejně tak se věřilo, že mají moc, která pomáhá v boji proti nemocem. Jasany byly spojovány také s jarními oslavami Beltaine, Tyto slavnosti jsou typické pro irskou oblast. Během slavností se modlilo za plodnost zvířat a dobrou úrodu, v rámci oslav se zdobila májka. (Vlčková, 2002, s. 311)

6.3. Germáni

Germáni patří mezi indoevropské kmeny a jejich přítomnost je archeologicky doložena v severní Evropě kolem roku 600 př.n.l. Obývali oblast Skandinávie, Islandu a část střední Evropy. Nejdůležitější přímé prameny, které nám popisují staré germánské náboženství, se zachovaly na Islandu. Patří k nim básnická Edda, jejíž začátek je úvodem do norské mytologie a které představuje literární památku středověké literatury. Byla sepsána mezi polovinou 12. a polovinou 13. století Snorim Sturlusonem. Obsahuje mytologické písně, gnómické a hrdinské verše, které mají své kořeny v předkřesťanské společnosti. (Eliade a Culiamu, 2001, s. 71)

Díky prozaické Eddě víme, že motiv stromu se objevuje již v samotné germánské mytologii o vzniku lidstva. Popis stvoření prvních dvou lidí podle severské mytologie nalezneme ve Vědmině písni (*Völuspá*). V této písni se dočteme, že tři bohové (Ódin, Hoeni, Lódur) našli kmeny dvou stromů, z jejichž dřeva stvořili prvního muže Aska a první ženu Emblu.

*Až tři přišli z posvátné družiny,
tři ásové laskaví, mocní.
Na zemi našli nemohoucí*

*Aska a Emblu
bez osudu.*

*Neměli dechu,
ni ducha, ni vůli,
červeň v tváři,
pohybu čilost.
Dech dal Ódin,
ducha Hœni,
líbeznost tváře
laskavý Lódur.*

Vědmína píseň – strofa 17, 18

Od každého ze svých stvořitelů dostali Askr a Embla dar. Ódin jim dal dech neboli život, Hoeni jim dal rozum a Lódur vnější podobu. V písni není řečeno, o jaké stromy se jednalo. Avšak jméno Ask bývá překládán jako *askr* (jasan), pro jméno Embla etymologie nabízí dvě možné varianty významu. Prvním z nich je *alm* (jilm), který vzniká odvozením *Elm-la* z původního slova *Almilon*. Jako druhá varianta se nabízí překlad *ambilō* (vinná réva). (Vlčková, 1999, s. 34–35)

Uvážíme-li, že Vědmína píseň má původ v severské mytologii, je vznik člověka právě ze stromu značně symbolický. V první kapitole zmiňuji, že život člověka, zvláště pak na severu, byl s existencí stromu úzce propojen, jelikož stromy představovaly zdroj materiálu, tepla díky spalování dřeva, potravy a bezpečí v podobě úkrytu. Člověk byl díky stromům schopen přežít a dávat život dalším generacím. Ask a Embla tak mohou mimo jiné představovat symbolické významy toho, díky čemu se lidstvo udrželo a začalo jako rod vzkvétat.

Je samozřejmé, že lidé předkřesťanské doby neuvažovali o něčem jako je evoluční biologie, ovšem myšlenka, která je ve Vědmíně písni obsažena, může být svým způsobem kompatibilní s moderním myšlením. Jak bylo v písni zmíněno, když bohové našli Aska a Emblu „*neměli dechu, ni ducha, ni vůli, červeň v tváři, pohybu čilost*“. To by se dalo považovat za jakýsi prvotní vegetativní stav rostlin na zemi, který se vývojem měnil, přetvářel a větvil v různé životní formy, jaké známe v dnešní době.

Vznik člověka ze stromu není vlastní pouze Germánům. Tato představa se na evropském kontinentu objevuje také u Keltů, podle jejichž mytologie byli první muž, žena a také první zvířata stvořeni bohy a bohyněmi z kmenů olše a jasanu. (Hrušková, 2005, s. 36)

Dalším důležitým symbolem, který Vědmína píseň zmiňuje, je světový (kosmický) strom Yggdrasil. Ten je popisován jako stálezelený jasan.

*Vím jasan, kde stojí,
Yggdrasil jménem,
vysoký strom,
zrosený vlhce,
stále zelený,
nad Urdinou studní.
Odtud vláha
v údolí padá.*

*Obrázek 8 – Yggdrasil,
ilustrace ze 17. století*

Vědmína píseň – strofa 19

Stejně jako pro Kelty, tak i pro staré Germány představovaly s největší pravděpodobností panenské lesy nejstarší svatyně. Posvátné háje byly pro Germány natolik důležité, že byly ukládány tresty za sloupnutí kůry z živého stromu. Frazer píše o podobě starogermánského trestu, který čekal na každého, kdo se takového činu dopustil. Provinilci měl být vyříznut pupek, který se přibil na strom v místě, odkud byla kůra odebrána. Viník byl pak následně nucen obíhat okolo stromu do té doby, než se jeho střeva obmotala okolo kmene. Cílem tohoto trestu byla pravděpodobně výměna života provinilce za život stromu. (Frazer, 1994, s. 102)

Podobně jako u většiny evropských národů má i u Germánů mezi stromy výsadní postavení dub. Germánská mytologie má s mytologií slovanskou, řeckou a římskou společné

to, že podle mytologie sídlem nejmocnějšího z bohů byl právě dub. Dub se zároveň pro Germány v pozdějších stoletích stal jejich národním stromem, jelikož podle nich s ním sdíleli společné vlastnosti jako je síla, pevnost a nezdolnost. (Hrušková, 2005, s. 84) U starých Germánů byly posvátné háje všeobecně rozšířené a uctívání stromů v jisté formě přetrvalo do 19. století na územích původně obývaných Germány. Například v Horním Falcku staří dřevorubci v 19. století žádali o odpuštění zdravý strom, který měli v úmyslu porazit. (Frazer, 1994, s. 104)

6.4.Slované

Slované poprvé vstoupili do evropských dějin okolo roku 800 př.n.l., ale výraznější úlohu začali sehrávat až od 6. století, kdy se indoevropský praslovanský jazyk začal dělit do tří větví – západní, jižní a východní. Z tohoto období také pocházejí první písemné záznamy o slovanském náboženství. Od 10. století obývali Slované oblast sahající od Ruska k Řecku a od Labe k Volze. (Eliade a Ciluanu, 2001, s. 223)

Pohanští Slované neuctívali samotné stromy, ale bytosti, které v nich přebývaly. Východoslovanský božský pantheon tvořilo sedm bohů; Volos, Chors, Džabog, Stribog, Simargl, Mokoš, nejvyšším z nich byl bůh hromu Perun. (Gieysztor, 2020, s. 48) Slované věřili, že tento nejvyšší bůh má sídlo v dubu, tedy stromu, který dokáže odolávat bouřím. Perunovi byla připisována moc přivolat déšť, a tak se v Bulharsku rolníci modlili pod kmeny dubů a prosili boha o déšť. Před Perunovou modlou v ruském Novgorodu musel dnem i nocí plát oheň z dubového dřeva, který nesměl uhasnout. Pokud se tak stalo, bylo to znamení neštěstí. (Hrušková, 2005, s. 26) Samotný kořen jména Perun „per-“ znamená *udeřit*. (Eliade a Ciluanu, 2001, s. 223)

Kromě dubu se úcty dostávalo také břízám, které byly v severovýchodním Rusku a ugrofinských oblastech symbolem života. K břízám *„ještě v 17. století ve Velikém Novgorovu přicházely ženy a přinášely jídlo za zpěvu a tance.“* (Gieysztor, 2020, s. 177) Jinde bříza sloužila ke vztyčování májí. Jeřáb byl Bulhary považován za domov víl, u lip se v první zářijovou neděli konal obřad se mší a obětinami, během něhož lidé líbali strom a prosili o uzdravení nemocných. Osika a vrba byly spojovány s démonickými silami, ale zároveň mohly sloužit i jako ochrana. Jalovec a hloh se v magických praktikách využívaly jako ochranný prostředek proti čarodějnícím, upírům a démonům. Z Ruska existují doklady o souvislosti nošení obětí k jalovci s kultem mrtvých. (Gieysztor, 2020, s.176-178)

Stejně jako tomu bylo u Keltů, i Slované přisuzovali výjimečné vlastnosti jmelí. To představovalo léčivý prostředek, který byl využíván i k léčbě neplodnosti žen. Zároveň se ve snaze o zajištění bohaté úrody se jmelí roubovalo na ovocné stromy a pokládalo se kolem úlů, aby se včelstvu dařilo. Jmelí se sbíralo především o Vánocích a zimním slunovratu. Při sběru se jmelí nesmělo sekát, nýbrž pouze lámat rukama přes plátno. (Váňa, 1990)

Ve slovanské mytologii sehrávali úlohu také početně zastoupené lesní bytosti a bůžci. Za nejvyšší lesní bytost byl pro Slovany ruský lešij nebo lesovik, který představoval paralelu ke starořeckému Panu. Lešij měl podobu chlupy porostlého muže se zelenými vlasy a vousy, místo nehtů měl drápy. Byl ochráncem lesních zvířat a jeho přítomnost v lese způsobovala šum stromů, praskání větví, ozvěny a vichřice. V lidech, kteří putovali lesy, vzbuzoval strach. Když někdo narušil lešijův klid, mohl slyšet znepokojující hvízdot. Lešij v některých případech pocestné okrádal nebo jim měl vyměňovat děti. Na usmířenou mu byly nošeny oběti v podobě chlebu a soli, přinášena mu byla i první ulovená zvěř a v některých případech i první poražená kráva (= oběť z prvotin). Když už se někdo vydal do lesa, který lešij obýval, jako ochranu u sebe nosil kus lipového dřeva zbaveného kůry. U Slovinců a západních Slovanů místo lešije figuroval divý muž a jeho ženským protějškem byla divá žena (divoženka). (Váňa, 1990, s. 124–125)

7. Nástup křesťanství a jeho vliv na přírodní náboženství

Důležitou součástí veškerých představ a praktik v předkřesťanské lidové kultuře bylo magické myšlení. Tato lidová magie byla zakotvena v životním způsobu lidí, umožňovala zacházet osobitým způsobem se světem a magické myšlení a jednání mělo pomoci lidem dosáhnout nadvlády nad přírodou. V lidové magii docházelo k prolínání praktického myšlení s archaickým myšlením a hodnocením světa. (Dülmen, 2006, s. 80)

Magie a pověry představovaly pro církvev problém v tom smyslu, že nabízely alternativu k náboženské spáse. Církvev v blízkosti posvátných hájů, míst, kde se odehrávalo přírodní náboženství pohanských obyvatel, začala stavět své kostely a kláštery. (Váňa, 1990, s. 166) Činila tak ve snaze o nahrazení pohanských zvyklostí zvyklostmi křesťanskými. Křesťanství tedy bylo sice jakýmsi nepřítelem magických představ, ale křesťanské instituce přesto zprvu tolerovaly jednoduché formy pověrečného myšlení a jednání, pokud se nijak nedotýkaly nároku církvev na spásu. Současně církvev propůjčovala magickým tradicím křesťanského ducha, respektive integrovala magické zvyklosti do své zbožné praxe, čímž se snažila upevnit svou mocenskou pozici. (Dülmen, 2006, s. 84)

O prolínání kultu stromu a křesťanské tradice svědčí i to, že lípa byla spojována s kultem Matky boží. U lip se v první zářijovou neděli, v den narození Panny Marie, konal obřad se mší a obětinami, během něhož lidé líbali strom a prosili o uzdravení nemocných. V raně středověké době se také objevují obrazy Panny Marie a svatých na starých stromech, u nichž mělo docházet ke zjevení. (Váňa, 1990, s. 233) Tradice uchovávání obrazů svatých na stromech se zachovává i v dnešní době. Tyto stromy je v rámci Evropy možné nalézt především v křesťansky orientovaném Polsku.

Obrázek 9 – Jedna z nejstarších zaznamenaných lip v Polsku rostoucí vedle kostela ve městě Czarny Potok. Na fotografii je viditelná kaplička, která je zasazena do kmene této lípy. Stáří lípy je odhadováno na více jak 300 let.

Obrázek 10 – Přibližně tři sta let stará lípa v Suchodolina v Polsku, kterou zdobí stará kaplička s obrazem Panny Matrie.

Při prvotním náporu christianizace počátkem raného až vrcholného středověku se pozornost církve obracela nejprve k pantheonu pohanských bohů a bůžků a k vykonavatelům jejich kultů. V další fázi se s upevnováním křesťanství přesunul tlak k dalším oblastem života společnosti, zejména na ty, kde se život soukromý významněji promítal do veřejné sféry. Pozornosti se dostalo následně i vztahu světa živých a mrtvých a proměnou (christianizací) prošel i starý pohanskými prvky nasycený pohřební rituál. Jako poslední oblast byla christianizaci vystavena sféra soukromého jednání, do které spadalo i léčitelství. Církev zasáhla tuto oblast jako poslední, jelikož v ní nemohla lidem nabídnout o nic více, než bylinkářky a šamani. (Smetánka, 1992, s. 185–186)

Christianizace probíhala rychleji ve městech než na venkově. V Kosmově kronice můžeme narazit na zmínku, kdy vesničany na území Čech z přelomu 11. a 12. století označuje za „polo-pohany“, tedy za nedokonalé křesťany, kteří stále provádějí část

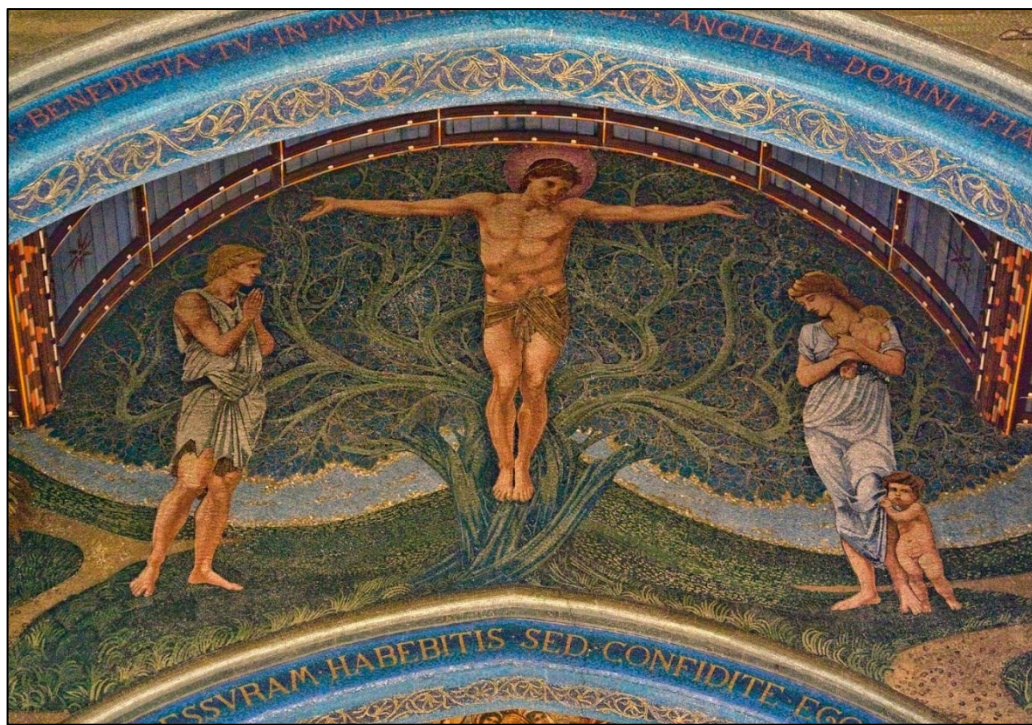
magických rituálních praktik a zvyků. Ve 12. století nabralo šíření křesťanství na rychlosti, přibývalo množství klášterů a venkovských kostelů, začala také vznikat nová církevní správa, která byla v šíření křesťanského učení efektivnější. S tímto začal vzrůstat tlak vůči starým zvyklostem. (Smetánka, 1992, s. 183) Ve venkovském prostředí ovšem stále docházelo k propojování částí dvou myšlenkových soustav, tedy pohanské a křesťanské. Tento proces se nazývá synkresí. Tuto synkresi církev zpočátku trpěla a vlastní adaptací starých zvyklostí dokonce i vyvolávala, jejím konečným cílem však synkrese nebyla. Jednalo se jen o jakýsi mezikrok, který se v myslích obyvatel vyvinul samovolně. Občas tak docházelo i k „obrácené“ synkresi, kdy sami sedláci nacházeli v církevních obřadech pohanské prvky a celé rituály si interpretovali podle svého – například v omývání svěcenou vodou stále viděli rituální koupele očisty, která byla praktikována již ve starověkém Řecku. (Tamtéž s. 186)

V křesťanství jsou v souvislosti se stromy nejdůležitější symboly Strom poznání a Strom života, oba tyto stromy se podle knihy Mojžíšovy nacházejí uprostřed Ráje. (Eliade, 2004, s. 287) Strom života má schopnost poskytovat nesmrtelnost a je pravzorem všech zázračných rostlin oživujících mrtvé. Symbolizuje návrat k dokonalosti (věčnému životu), ale je nesmírně obtížné se k němu dostat, jelikož byl Bohem skryt poté, co Had svedl Adama a Evu, aby ochutnali jablko ze Stromu poznání s příslibem, že budou schopni poznat dobré a zlé stejně jako Bůh. (Tamtéž, s. 287; 291) Jablko a jablonoň se pro křesťany stalo symbolem prvotního hříchu. (Piobb, 1920, s. 79) Kromě toho neslo ale také symbolický význam lásky a plodnosti, což je možné doložit z folklorních zvyklostí.

Obrázek 11 - Michelangelo, *Pokušení a zapuzení*, 1512. Freska. Sixtinská kaple, Vatikán.

Křesťanská víra se dotkla také pohanského symbolu kosmu, tzv. světového stromu, který byl všeobecně rozšířen. Křesťanství si tento symbol přizpůsobilo a ztotožnilo ho se symbolem kříže, jehož pomocí bylo možné komunikovat s nebem a dojít spásy. Tato spása však „pouze oživuje a doplňuje pojmy ustavičné obnovy a kosmické regenerace, universální plodnosti a posvátnosti, absolutní reality a konečně i nesmrtelnosti, což všechno jsou pojmy, které v symbolismu stromu světa koexistují.“ (Eliade, 1996, s. 354) Na některých středověkých ikonografiích je možné vidět vyobrazeného ukřižovaného Krista na stromovém kříži, ze kterého vyrůstají větve. Takto zachycené ukřižování má symbolizovat spojení Stromu života a Kristova vzkříšení, tedy samotný proces obnovy. (Večerková, 1999, s. 99) Zde si můžeme povšimnout analogie s pohanskou vírou a obnovou kosmu. Zajímavá je především spojitost Kristova vzkříšení a stromu, coby kontinuity času. V pohanské víře máme doklad o obnově kosmu v severské mytologii, kde se kosmický strom Yggdrasil po příchodu konce světa má stát útočištěm pro lidský pár, který v jeho kmenu přežije konec světa a stane se základem pro nové lidské pokolení.

Obrázek 12 – Eduard Burne Jones, *Ukřižování*, mozaika, 1894

Obecně by se dalo říci, že integrací magických zvyků v pozdním středověku a raném novověku církev posílila svou mocenskou pozici. Přírodní duchové byli pod vlivem církve

nahrazení svatými patrony jednotlivých řemesel a místo kouzel se začaly odříkávat modlitby. (Váňa, 1990, s. 233)

S příchodem reformace se postoj k pokřesťanštěným magickým rituálům změnil. Evangelické hnutí se snažilo ukončit toto prolínání magie a křesťanství, jelikož je hodnotilo jako lidský výtvar a jakési pošpinění křesťanského učení. (Dülmen, 2006, s. 80) Ale ani přesto staré pověry zcela nevyumizely a ve velkém splynuly s křesťanskými představami. (Váňa, 1990, s. 233) Samotné magické praktiky, které se s křesťanstvím mísily mají osobní nebo obřadní formu provedení. Pokud je magie prováděna k osobním účelům, postrádá vnější obřadní charakter. Pokud naopak vnější obřad magické jednání doprovází, jedná se o magii obřadní. Díky obřadnímu charakteru většiny náboženských aktů se magie dostává do pole, které bylo vyhrazené náboženství a *„může se dokonce říci, že jest náboženství ve svých zevnějších projevech obřadnou vysokou magií.“* (Piobb, 1920, s. 9)

8. Stromy a lidská každodennost s důrazem na slovanské etnikum

Jak teoretická část nastínila, lidský život byl se stromy do značné míry svázán, protože zasahovaly do samotného vnímání světa, do náboženských a kosmologických představ. Symbol stromu a jeho fyzické části sehrávaly důležitou úlohu také v každodenních úkonech, které běžný člověk prováděl a tuto skutečnost nezměnil ani nástup křesťanské víry, která ale do značné míry ovlivnila a přetvořila dřívější pohanské zvyklosti. Eva Večerková ve svém příspěvku *Strom v lidové víře a obyčejích* ve sborníku karpato-logické komise pro lidové obyčaje *Kult a živly* (1999) zmiňuje: „*v lidové víře a obyčejích přetrvaly rozličné projevy vztahující se ke stromům (...), představují mnohvrstevnatý komplex představ, obřadních a magických úkonů, z nichž některé vycházejí z dávného pohanského světa, z křesťanské symboliky, jiné mají původ v herbářích (...)*“ (Večerková, 1999, s. 103)

Rostliny byly velice důležité zejména pro vesnické obyvatelstvo, které s nimi bylo v každodenním životě v neustálém kontaktu a představovaly mimo jiné i důležitou součást zemědělství. Nevelkou, ale stále důležitou složkou hospodářství, vedle pastvin a chovu hospodářských zvířat, byly také stromy. Ty poskytovaly lidem užitek a úzký vztah mezi vesničany a vegetací se odráží v mnoha zvycích. (Tomeš, 1965, s. 193)

Následující část práce se zaměřuje na určité oblasti lidského života slovanského etnika, kde měl strom vliv na lidskou každodennost v 18. - 21. století. Na základě prostudovaných materiálů jsem se rozhodla tuto část rozdělit na tři hlavní podkapitoly. První částí jsou „Významné životní milníky“ představující důležité momenty lidského života jako je narození dítěte, svatba a pohřební zvyklosti, které bývají spojeny s nejrůznějšími lidovými praktikami a je možné zde dohledat poměrně četné zastoupení stromů a jejich plodů při magických rituálních úkonech. Druhá část textu se zaměřuje na lidové léčitelství, kde se stromy a jejich složky stávají součástí léčebných a magických praktik. Třetí část pak představuje lidové svátky a slavnosti, které se pojí převážně s kalendářním a hospodářským cyklem roku. I zde jsou stromy poměrně hojně zastoupeny, zpravidla jako symboly obnovy a plodnosti.

8.1. Významné životní milníky – narození, svatba, smrt

8.1.1. Narození

Jak již bylo zmíněno, díky tomu, že lidé měli možnost sledovat cyklus růstu a jarní obnovy stromů, vnímali je jako mocné symboly života a smrti. Není proto překvapivé, že právě stromy byly napříč kulturami často spojovány s narozením člověka.

Duše nenarozených dětí podle pohanské mytologie přebývaly ve stromech a čekaly na den, kdy přijdou na svět. (Hrušková, 2005, s. 36) Naši předkové také věřili, že je možné spojit osud dítěte se stromem vysazeným při jeho narození (Jindřich, 1956, s. 90) a jak píše Hrušková, „některé národy se domnívaly, že takový strom může osud „svého“ člověka zrcadlit, a že dokonce prostřednictvím takového stromu může být osud člověka ovlivněn.“ (Hrušková, 2005, s. 36) O tomto svědčí zvyk z Valašska, kde bývalo ještě v 19. století zvykem vylévat vodu z první koupele novorozence pod strom. Pokud bylo dítě chlapec, vylévala se voda pod jasan, buk nebo smrk. Dítě díky tomu měl chlapec dobře růst, být silný a mít urostlou postavu. Pokud se narodilo děvče, voda se vylévala k ovocným stromům, zpravidla k jabloním, aby byla holčička milá a sladká jako jablka. (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 973) S jablky se pojí i další zvyklost. Když vnoučata na Písecku poprvé navštívila své prarodiče, babička vnoučatům přetřela líčka červeným jablkem, aby „byly zdravé, červené a kulaté.“ (Holkup, 1928, s. 343)

O víře v určité spojení dítěte a stromu je dokladem následující pověra z Předbořic v Milevském okrese, kterou zaznamenal Jaroslav Podliska počátkem 20. století. Dítě trpící průjmem bylo za východu slunce odneseno do lesa a v průběhu cesty nesměl ten, kdo nesl dítě v náručí, promluvit jediné slovo. Pokud by tak učinil, celý následující léčebný proces by byl zbytečný. V lese bylo třeba najít mladý dub a ten od kořene rozštípnout. Vzniklým otvorem se pak dítě třikrát prostrčilo a celý tento proces se opakoval po tři dny. Pokud se začal dub uzdravovat, zlepšoval se i zdravotní stav dítěte, pokud rána na stromu nesrůstala, bylo stále nemocné i dítě. (Podliska, 1929, s. 172) Je zajímavé, že určitá forma víry ve spojení zdraví dítěte a nařezaného stromu je dohledatelná také u Germánů a týkala se dětské křivice. Aby se zjistilo, zda bude dítě zdravé, bylo zapotřebí rozříznout mladou větev jasanu na dvě poloviny a vzniklým otvorem předat dítě z jedné strany na druhou. Poté byly části větve svázány zpět k sobě a nechaly se zhojit. Pokud se místo nezacelilo anebo větve zůstala pokroucená, čekal stejný osud i dítě. (Vlčková, 2002, s. 311) Tato podobnost s germánským folklórem je s největší pravděpodobností zapříčiněna společným indoevropským základem archaické kultury, o kterém se se zmiňuje např. Aleksander Gieysztor (2020, s. 245).

8.1.2. Svatba

Jeden z nejdůležitějších symbolů tradičního slovanského svatebního obřadu představoval svatební stromek, který patřil spolu se svatebním slibem, průvodem a koláčem k hlavním atributům svatby. (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 995) Nazdobený svatební stromek měl symbolizovat Strom života a byl rozšířen hlavně u Ukrajinců, Bělorusů, Poláků, Slováků

a Čechů. Podoba stromku se různila především díky jednotlivým krajovým odlišnostem, ale základ byl tvořen zpravidla špičkou smrku nebo borovice, která byla ozdobena jablky, ořechy, cukrovím, hračkami, těstovými figurkami a rozsvícenými svíčkami. Takto nazdobený svatební stromek stával zpravidla na stole a po konci svatební hostiny se s ním silně zatřáslo, aby z něj opadaly veškeré ozdoby, o které se následně svatebčané podělili. (Tamtéž, s. 1002) To, že svatební stromek byl stromem jehličnatým, má svůj význam. Jehličnaté stromy, které až na pár výjimek neopadají a zůstávají stále zelené, nesou symbolický význam trvalosti a nesmrtelnosti, který se měl přenést na novomanželský pár.

Ženy byly v lidové kultuře zastupovány výlučně stromy listnatými, zejména ovocnými jako jsou jabloně, které se vyznačují značnou polodivou silou. Samotný ovocný strom byl spojován s matkou, jeho větve pak symbolizovaly její dcery. Když dceru čekala svatba, často se k výzdobě vozu, který nevěstu odvážel na svatební obřad, přidalo několik větviček z jabloně, což značilo oddělení dcery od matky. Symbolem samotné nevěsty se u Slovanů stalo červené jablko (v ruských a srbských písních jablko zlaté nebo stříbrné). Venkovský lid věřil, že prostřednictvím jablka se na nevěstu při svatebním obřadu přenáší plodivá síla. Symbolem novomanželů pak byla jablka dvě. (Káš, 1948, s. 76–79)

Červené jablko bylo zároveň také symbolem mládí, krásy, lásky a mateřství. Kvetoucí jabloň představuje dospělou dívku, který je připravena vstoupit do manželství, zelená jabloň symbolizuje dívku mladou a nedospělou. (Káš, 1948, s. 76) V mnoha lidových písních se setkáme s tím, že prostřednictvím darování nebo hození jablka po milém dávalo děvče najevo své zalíbení. Zahozené nebo kutálející se jablko pak mnohdy značilo lásku neopětovanou. (Tamtéž, s. 79) Význam jablka coby symbolu lásky je velice přesně zachycen ve slovenské lidové písni, kde si dívka prozpěvuje:

*Červené jablíčko vo vrecku mám,
koho ráda vidím, tomu ho dám,
Tebe já, moj milý, nejradeji mám,
červené jablíčko tebe ho dám.*

(Červené jablíčko, Slovenská lidová píseň)

8.1.3. Smrt

Kromě narození a svatebních oslav byly stromy spojovány také se smrtí. Do pohřebních věnců se tradičně vplétalo dubové listí, které bylo vnímáno jako obdařené

kouzelnou mocí a představovalo spojení světa živých a mrtvých. (Večerková, 1999, s. 108) Dubové listí mělo pravděpodobně usnadňovat odchod duše zemřelého a u národů, které věřily, že duše nenarozených dětí čekají ve stromech, byl také častý mýtus o tom, že je možné duši zemřelého ukrýt do rostliny. Mělo jít o jakýsi cyklus, v němž se duše zemřelého vracela tam, odkud přišla na svět. S touto vírou se pojí i pohřební zvyklosti, kdy rakve byly ze dřeva a tím napomáhaly návratu duší do stromů. U hrobů na hřbitovech byly vysazovány specifické druhy stromů, velice časté byly tisy. *„Kvůli jedovatému jehličí i dřevu lidé věřili v jejich tajemné sepětí se smrtí, s podsvětím, a v to, že jsou zasvěcené bohyni smrti.“* (Hrušková, 2005, s. 36–37) Za symbol smrti a zármutku byl považován také jilm. Pohřbu na hřbitovech se ale nedostávalo sebevrahům. V raném novověku panovalo dualistické pojetí sebevraždy. Na jedné straně se jednalo o sebevraždu v důsledku duševní poruchy a nebyla vnímána jako trestná, na straně druhé sebevražda ze zoufalství nebo zlého úmyslu. Od 6. století platilo, že sebevrah neměl být pohřben do posvěcené půdy a jeho tělo bylo zpravidla zakopáno do lesa za hradbami hřbitova. Pokud se někdo oběsil na stromě, býval tento strom pokácen a spálen. (Tinková, 2020, s. 172) Jednalo se o součást očisty od mrtvého, podobné zvyklosti panovaly již v antické době, kde byla smrt pokládána za „nečistou“.

Za předzvěst příchodu smrti nebo nepříznivé události byl považován strom, který kvetl v neobvyklou roční dobu. Například bílé kvetoucí akát v srpnu byl znamením přicházejícího neštěstí. (Podliska, 1929, s. 177) Uschnutí mladého stromku v blízkosti domu bylo předzvěstí smrti mladého člena rodiny. Pokud uschl ovocný strom v zahradě (nejčastěji se zmiňuje hruška a jabloň), měla smrt přijít pro samotného hospodáře. (Večerková, 1999, s. 104) Uschnutí stromu mohlo být podle jedné z pověr zapříčiněno vylitím vody, ve které byl umyt zesnulý člověk, u jeho kmene. (Tetter in Večerková, 1999, s. 104) Smrt, kterou v sobě voda obsahovala díky omytí zesnulého, se po vylití ke kořenům do stromu přenesla a následně jej zahubila. Podle další pověry neměly menstrující ženy lézt na strom, jinak by začal chřadnout a uschnul by. (Tamtéž, s. 104) Menstrující žena byla ženou, která v sobě nenesla plodivou a životadárnou sílu a díky tomu strom začal chřadnout. Zde je patrná víra v možnost přenosu jednotlivých sil mezi předměty, která byla součástí magického myšlení.

8.2. Lidové léčitelství

Léčitelské praktiky se staly výtvozem celého společenství. V závislosti na historickém vývoji vznikaly v léčitelství na jednotlivých územích územní zvláštnosti a specifika. Proto je možné mluvit o léčitelství středoevropském, čínském, indickém apod.

(Brouček a Jeřábek, 2007, s. 460). Součástí lidového léčitelství byla lidová magie a magické myšlení.

Magie představuje snahu o uplatnění moci prostřednictvím úkonů, o kterých se lidé domnívají, že mají moc ovlivňovat přírodu, člověka, ale také boha. S rozvojem zemědělství se magie začala využívat k zajištění úrody, plodnosti (Cavendish, 1994, s. 7–10), přičemž se některé tyto zvyky uchovaly mezi vesnickými obyvateli i po nástupu christianizace.

Magie patřila spolu s astrologií a alchymií mezi tzv. vysoké vědy. Vůči magii panovala skepse především ze strany církve a vědeckých instancí, ale počátkem 20. století se magie znovu stala předmětem zájmu ze strany učenců. Toto vedlo k novým interpretacím magických praktik, která se již neopíraly pouze o lidové zvyklosti a tradice, ale přicházely od „magických věd vzdělanců“. Vlna učeneckého zájmu o magii proběhla také ve středověku a v raném novověku, kdy na snahu o pochopení magie a magických praktik mělo značný vliv osvícenství.

Jak uvádí Piobb (1920), rozlišovala se tzv. magie nízká a magie vysoká. Nízká magie je pověrou, která v sobě shrnuje rozumné praktiky, ale také šarlatánství, jelikož rozumné praktiky byly lidmi zdeformovány. Oproti tomu vysoká magie představuje vědu, která je nedokonalá, protože zastřena mysteriem symbolů a je velice těžké z ní odvodit platné zákony. Vysoká magie se zakládá na existenci skrytých přírodních sil, které se jmenují fluidy a jsou trojího druhu: magnetická, astrální (vitální), esenciální (podstatová). A ačkoli se mohou magická kouzla jevit jako absurdní, je třeba je uznávat, jelikož původně měla oprávněnost svého bytí, která se nyní stává předmětem studií. (Piobb, 1920, s. 5-6)

V lidových zvyklostech zaujímaly stromy zvláštní místo také v léčitelství. Jejich využití se často prolínalo s jádrem racionálním a pověrečným, což většinu léčitelských postupů řadí mezi nízkou magii. Samotné léčebné úkony byly mnohdy prováděny za doprovodu zařikávání, zaklínání anebo věštění. Léčitelství se věnoval zpravidla léčitel (medicinman, znachor), laik, který k léčbě využíval metody získané převážně na základě vlastní zkušenosti anebo zděděné od předků, případně získané z knižních zdrojů. (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 464)

Lidové léčitelské praktiky lze rozdělit na dva druhy. V prvním případě jsou léčebné postupy odvozovány od chemických látek, které jsou v rostlinách obsaženy a jejich působení na lidský organismus, za druhé se jedná o praktiky, kdy je léčivá schopnost rostliny odvozena na základě jejího vzhledu, nebo místa, kde je možné rostlinu nalézt. Jedná se tzv.

princip analogie, kdy „podobné léčí podobné“. Například vlašský ořech byl používán k léčbě onemocnění hlavy, jelikož jádro vlašského ořechu svým vzhledem připomíná lidský mozek.

Mezi stromy, které se nejčastěji vyskytují v lidovém folklóru a které byly využívány k léčebným a magickým praktikám patří: bříza, bez, dub, hloh, jalovec, jasan, jeřáb, klokoč, lípa, líska a vrba. Součástí velkého množství léčebných tinktur a odvarů býval často dřevěný olej, lýko, listí nebo plody stromů. Ovocné stromy (hrušeň, jabloň, třešeň, višně, slivoň) se v léčitelských praktikách také vyskytují, ačkoli převládá jejich spojení převážně s rituály na zajištění lásky a plodnosti. Na zmínku o jehličnatých stromech, které sehrávaly důležitou úlohu v rámci obyčejů kalendářního cyklu a svatebních obřadech, jsem v oblasti léčitelství nenarazila.

Stromy byly často využívány k magickému přenášení nemocí, které je založeno na takzvané kontaktní magii. Jde o představu, že věci (např. pírko, list, vlas), které dříve byly součástí většího celku, si ponechávají své původní vlastnosti a jsou s celkem stále propojeny. (Smetánka, 1992, s. 208) Bartoš se zmiňuje, že: „*u Stražovic na Kyjovsku je dub s obrázkem sv. Anny. Nemocný tam jde před úsvitem nebo po slunci západu, pomodlí se, ustříhne si vlasův a uváže je na niť na dub. Kdo se toho dotkne, dostane psinu⁹, jinak zůstane v dubě*“ (Bartoš in Večerková, 1999. s 108) Smotek vlasů v tomto případě představuje nemocného člověka. Když nemocná osoba nechá na zdravém stromu určitou látku, která je s ní spojena (nehty, vlasy apod), strom ji začne pohlcovat. Jelikož je strom zdravý, je schopen porazit nemoc, která se v látce nachází, a protože látka je stále spojena se svým vlastníkem, i ten se uzdraví. Nemoci se nepřenášely pouze na duby, ke stejnému účelu byla využívána kupříkladu také vrba nebo černý bez. Nemocný chodil po tři dny před východem a západem slunce s bezem třást (aby z něj opadala rosa) a při tom vyslovoval formuli: „*Dej Pán Bůh dobré jitro, beze! Nenesu ti chleba ani s máslem ani s tvarohem, ale nesu tu své mze: k tomu mu pomáhej Bůh Otec (...)*“ (Tamtéž, s.111) V tomto případě plnila formule funkci magického zařikávání. Bez byl mimo jiné využíván také jako ochrana proti čarodějnicím. Vylévala se pod něj voda a zakopávaly materiály použité při léčení, aby se jich nemohly zmocnit čarodějnice, které by je mohly díky potřísnění tělesnými sekrety raněného využít ke škodlivým kouzlům. Jako ochrana proti čarodějnicím a uřknutím sloužil také hloh. Tři jeho pruty se měly večer před sv. Filipem a Jakubem zastrčit do hromady písku u prahu a u hnoje.

---

⁹ Lidový výraz pro zimnici.

Čarodějnice byly nuceny spočítat každé jedno zrnko písku. Větve jim při této činnosti měly překážet a také je poranit. (Svoboda, 1928, s. 309)

Mezi další ochranné dřeviny se řadil jeřáb, ze kterého se vytvářely věnce. Ty se věšely nad vchod do stavení. Z jasanu se zhotovoval křížek, který se vkládal pod práh. Lípa byla jako ochranný strom vysazována v blízkosti stavení a na rozcestích. (Večerková, 1999, s. 108–110) Lipového květu spolu s kostmi se využívalo k podkuřování (fumigaci) člověka, který omdlel. (Rón et al., 1929, s. 109) Slovany hojně využívaným kuřidlem byl také jalovec, kterému se v Polsku říká *kadik*. Z tohoto polského slova je pak odvozeno staročeské sloveso *kaditi* (vykuřovat) a slova *kadidlo* a *kadidelnice*. (Procházková, 2004, s. 35)

Značnou léčivou moc v sobě skrývala vrba. Na Slovenku měla její míza nakapaná do ucha ulevit od bolesti ucha. Uvařená vrbová kůra v octu pomáhala proti bradavicím a výluh z vrbových květů měl fungovat jako forma antikoncepce. (Stanček, 1928, s. 322–323)

Jasný příklad propojení magického myšlení a křesťanské symboliky představují v kostele posvěcené ratolesti (vrbové, březové, lískové, jalovcové), které se využívaly jako ochrana zdraví, domácnosti a úrody. (Večerková, 1999, s. 109)

Popel z listů vlašského ořechu smíchaný s česnekem a lojem vytvořil mast, která pomáhala na ztvrdnuté prsty u nohou. (Stanček, 1928, s. 324) Poněkud kontroverzní složení měl lék na oční nemoci pocházející ze Slovenska. Kopr, šalvěj, bukvice, petržel, světlík (ambrožka) a bedrník se měli přidat do moči mladé dívky. Vše se následně rozmělnilo a vznikla pasta, do které se přidal ještě med a kafr. Vzniklá směs se protlačila přes látku a šťáva se uchovávala ve skleněné nádobě po devět dní. Teprve poté se měla užívat jedna kapka do oka ráno a večer. (Tamtéž, s. 323)

Jako na jeden z mála dokladů o využití ovocných stromů v léčitelství jsem narazila u léku na poranění, který se vytvořil nalitím litru vína do hliněného hrnce a přidáním hrušek a bukvic. Víno se pak mělo dvě hodiny vařit a vzniklý lékem měla zraněná osoba potřít zelné listy a ty poté přikládat na ránu dvakrát denně. (Tamtéž, s. 322)

Nedílnou součástí hospodářství tvořila užitková zvířata, jejichž postavení se v tradičním pojetí blížilo postavení členů domácnosti, protože ztráta každého kusu mohla ekonomicky ohrozit celou rodinu. (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 461) Dokladem o jejich důležitosti je celá řada léčebných praktik, které se týkaly právě užitkových zvířat. Sbírkou *Herbáře Československé Dobyččí* (1929) od Josefa Čižmáře v sobě obsahuje četné rady, jak

se vypořádat s neduhy hospodářských zvířat a využití stromů se zde také uplatňuje. Když měla kráva problém s otelením, měl se uvařit hrnec mléka, do kterého se přimíchal klokoč (*Staphylea pinnata*). Tato směs s ještě teplá nalila do krávy a tele mělo být následně z těla vypuzeno. Na krev v moči u dobytka pomáhal květ šeríku (*Syringa vulgaris*) povařený v pivu, na opuchliny zase olšové listí. Dubové listí s vínem mělo pomáhat proti prašivině. Na zklidnění dobytka byla doporučována směs z povařených bukvic. (Čižmář, 1929, s. 227-239) Kromě skotu se léčebné a magické praktiky týkaly také vepřů, ovcí, koz a drůbeže.

Lidové léčitelství bývá spojováno s tzv. alternativní medicínou, ale jak poukazují Brouček a Jeřábek (2007) jeho skutečný rozsah je mnohem větší. Lidové léčitelství v sobě zahrnuje také praktiky, jejichž cílem je získání prospěchu, lásky, přízně, stejně tak jako hledání a navrácení ztracených předmětů. Jeho součástí jsou v neposlední řadě také praktiky z oblasti tzv. černé magie, které mají určité osobě přivodit neúspěch, nemoc, nebo dokonce i smrt. (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 460)

8.2.1. Praktiky na zajištění úrody

Jelikož se věřilo, že úroda je s předešlým cyklem propojena, bývalo zvykem při sklizni nechávat na stromech několik plodů. Pokud by se očesal celý strom, v následujícím roce by neplodil. Z 19. století byl doložen v té době stále živý obyčej nechávat lesním duchům při sběru jahod první tři plody položené na pařezu. Můžeme se domnívat, že se pravděpodobně jedná o pozůstatek motivu oběti z prvotín, který je dobře znám z pohanské doby. (Večerková, 1999, s. 106) V literatuře je ale možné narazit i na další možnou interpretaci, kterou přináší Procházková (2004). Ta ve svém textu upozorňuje na skutečnost, že je možné dohledat v lidových zápisech takové, které v sobě nesou prvky víry v tzv. elementární bytost. (Procházková, 2004, s. 37) Mezi tyto bytosti můžeme zařadit např. rusalky, víly, vodníky, hejkaly, skřítky a jiné nadpřirozené bytosti, které podle lidové víry žily zpravidla ve stromech, lesích, studánkách nebo v horách a měly moc, díky které mohly ovlivňovat zdraví rostlin a přírodní cykly. Procházková rozvádí myšlenku, že obřadní darování potravin v blízkosti stromů mohlo ve skutečnosti cílit ne na stromy samotné, ale právě na tyto nadpřirozené bytosti, jejichž přízeň si lidé dary chtěli zajistit. (Tamtéž, s. 38). Tento způsob výkladu by podporoval v úvodu představený názor, že není možné mluvit o kultu stromu v pravém slova smyslu, ale o projevech úcty k bytostem, které strom obývají.

8.2.2. Věštecké praktiky

Věštění se týkalo převážně předpovědí ohledně úrody a průběhu nastávajícího roku. Hojně se k němu používaly větvičky stromů nebo jejich plody. Věštilo se např. z jablek, dubových květů a žaludů. Pokud měl strom hodně žaludů, znamenalo to, že v nadcházející zimě bude hodně sněhu, stejný význam měl smrk s velkým množstvím šišek na svém vrcholku. Když vršek smrku na jaře začal usychat, znamenalo to, že budou umírat mladí lidé. Rozkvetlý dub v květnu pak symbolizoval úrodný rok a velká úroda lískových oříšků byla předzvěstí narození velkého počtu nemanželských dětí a také značných finančních výdajů. (Večerková, 1999, s. 106-109) Věštilo se zpravidla ve významných kalendářních dnech (Štědrý den, Hromnice, Velikonoce apod). Více příkladů věšteckých praktik uvádím v následující podkapitole.

8.3. Lidové svátky a slavnosti

S pověřeným využíváním rostlin je možné se setkat v mnoha obyčejích, které souvisí s kalendářním cyklem hospodaření. V jarních obřadech jsou významné všechny svátky spojené s Velikonocemi, a ačkoli jde o křesťanský svátek, obsahuje v sobě různé relikty předkřesťanské doby. (Gieyszor, 2020, s. 262)

V jarních obyčejích zaujímá významné postavení májka, která symbolizuje příchod jara, lásku a plodnost. Josef Tomeš, který se zajímal o zastoupení rostlin v obyčejích a léčitelství na Hornácku ¹⁰ se zmiňuje, že na nákup májky se skládala celá vesnice, případně byla májka ukradena v obecním lese (s tichým souhlasem představených obce). Podoba májky měla svá jasná kritéria. Jednalo se o smrkový strom, který musel být zdravý, rovný a vysoký. Prvního května byla májka nazdobena papírovými růžemi a barevnými pentlemi a vztyčena na návsi, kde byla hlídána, aby nebyla ukradena. Pokud by se tak stalo, znamenalo by to hanbu pro celou vesnici. V některých vesnicích se nacházelo májek více a někde stávala májka u každého domu (Tomeš, 1965, s. 193) Nazdobená májka má podle Frazera ztělesňovat ducha stromu, který je schopen přenášet svůj životadárný a plodivý vliv. V částech Evropy, včetně území obývanými Slovany, panovalo přesvědčení, že májka má tuto moc i nad dobytkem a ženami, a proto chlapeci na prvního máje stavěli zelený stromek před dům milované dívky nebo novomanželů. Větvičky z májek se umísťovaly také například nad vstup do chléva nebo se dávaly drůbeži do hnízda, aby se povzbudila jejich plodnost a produkce mléka/vajec. Tyto zvyky mají kořeny ve víře v plodivou sílu ducha

---

¹⁰ Mikroregion ve východní části Jihomoravského kraje.

stromu (Frazer, 1994, s. 109), z čehož vyplívá, že reflektují přetrvání tohoto stromového ducha v novověkém folklóru.

Tradice velikonoční pomlázky v sobě nese pozůstatky víry, že stromy mohou na ostatní živé bytosti působit blahodárně. Vitalita a dlouhověkost stromů se na lidi a zvířata přenášela prostřednictvím rituálního bití velikonoční pomlázkou. (Večerková, 1999, s.109)

V mírně pozměněné podobě byla májka (létečko) na Hornácku nošena dům od domu děvčaty také o Smrtné neděli, dva týdny před Velikonocemi. Tuto májku na Hornácku představovala větev jívy (vrby), které se v určitých částech makroregionu přezdívalo „bahňáčka“. Májka byla ozdobena barevnými stužkami, vaječnými skořápkami a svazky žitné slámy. Hospodyňky z májky opět ulamovaly větvičky a vkládaly je husám do hnízda, aby od nich dostaly co nejvíce vajíček, jelikož věřily, že májka má schopnost podporovat jejich plodnost. (Tomeš, 1965, s. 193)

Obrázek 13 – Stavění a zdobení máje na Valašsku v Beskydech, 2015, zdroj: Valašské muzeum v přírodě (www.vmp.cz)

Asi nejvíce magických úkonů, zvyklostí a pověr se pojí se zimními svátky. Byly prováděny zpravidla na Štědrý den a na Bílou sobotu a měly za úkol zajistit hojnou úrodu z ovocných stromů v nastávajícím roce nebo předpovědět budoucnost. Na Štědrý den se například sázely do hrnků třešňové větve a hrnek se následně nechal na suchém místě. Pokud

větvička uschla, člověk, který ji zasadil, měl brzy zemřít. Pokud rozkvetla, čekal ho dlouhý život plný zdraví. (Rón et al., 1929, s. 109)

Na Štědrý den se ke stromům nosily zbytky ze štědrovečerní večeře (kůstky ryb, ořechy, vánočka, chléb), které se zakopávaly v jejich blízkosti. Jde patrně o další pozůstatek dávání obětí, který je dobře znám z pohanské doby. Se stromy se také třáslo, objímaly se, nebo se na ně uvazovaly pentle a pytlíky s hrachem „*aby měl tolik ovoce jako zrněk*“ (Večerková, 1999, s. 106) Na Chrudimku zval hospodář spolu s dětmi strom ke štědrovečerní večeři se slovy: „*Stromečku vstávej, ovoce dávej, umej se, ustroj se, je Štědrý den!*“ (Brouček a Jeřábek, 2007, s. 973) Na Čáslavku se zase ráno v na Štědrý večer vydávaly děti v košilích do sadu obvazovat nití stromky, což je mělo ochránit proti housenkám, večer se chlapci a dívky ve věku na vdávání chodili do sadů, kde třásly hrušněmi za popěvku: „*Třesu, třesu štěp, ozvi se mi pes, kde má milá / kde můj milý večeří dnes*“ . Poté čekali na to, ze které strany zašteká pes a kde by se měla nacházet jejich milá nebo milý. (Rón et al, 1929, s. 116)

V průběhu štědrovečerních oslav se rozkrajovala jablka. Když se objevila hvězda z jader, nemusel se dotyčný obávat brzké smrti. Pokud ale v jablku spatřil kříž, měl ještě ve stejném roce zemřít. Za podobným účelem se louskaly čtyři ořechy, pokud byly po rozlousknutí všechny hezky bílé, měl se ten, kdo je rozlouskl, těšit dobrému zdraví. Pakliže byla některá jádra načernalá, měla ho čekat nemoc a pokud byla všechna jádra černá, měla si pro něj přijít smrt. (Tamtéž, s. 109)

V současnosti je neodmyslitelným symbolem Vánoc vánoční stromek. Jeho tradice ale není zas až tak stará, jak by se mohlo zdát. První zmínky o vánočním stromku pocházejí z 16. století z Alsaska, odkud se tato zvyklost rozšířila do celé střední Evropy a odtud dále do světa. Vánoční stromek může mít dvě podoby, buďto stojí vzpřímeně, nebo je zavěšen ze stropu. Představuje symbol přírodní obnovy a má mít vliv na nadcházející úrodu. Existuje ale také druhá interpretace, podle které je vánoční stromek symbol projevu úcty k zemřelým a vůně dřeva jehličnatého stromu má sloužit jako ochrana a očista místnosti. (Freieslebenová, 1946, s. 153–154) V současné době lidé zdobí vánoční stromky především jako dekoraci, která se pro ně pojí s vánočními svátky a původní význam vánočního stromku se vytrácí.

8.4. Moderní člověk a jeho vztah ke stromům

S nástupem moderní doby se postoj ke stromům mění, dochází k sekularizaci vztahu ke stromům, převážně v důsledku zvětšujícího se ekonomického významu hospodářství.

V 19. století se ve střední Evropě objevují takzvané národní stromy, jejichž vznik je reakcí na nacionalistické cítění jednotlivých národnostních menšin. Vlivný německý osvícenský básník F. G. Klopstockem na konci 18. století označil dub jako národní strom Německa pro jeho pevnost, sílu a houževnatost. Tyto vlastnosti podle něj nanejvýš přesně odrážely vlastnosti německého národa a jeho postavení mezi ostatními evropskými státy. Všeslovanským stromem se stala lípa, což bylo převážně reakcí na označení dubu coby stromu germánského. Český osvícenec Jan Kollár si vybral lípu jako protějšek k německému dubu pro její něžnost a jemnost, což mělo být odrazem slovanské povahy. (Hrušková, 2005, s. 87–88) Zde je na místě připomenout, že dub byl napříč Evropou zasvěcován nejvyššímu z bohů a měl tak privilegované postavení. S národně emancipačním hnutím se pojí novodobá tradice vysazování stromů k příležitosti významné historické události. Tato tradice je spojena s výsadbou stromů svobody, které se staly díky Velké francouzské revoluci, v jejíž době byly vysazovány, symbolem osvobození se od útlaku. (Večerková, 1999, s. 108)

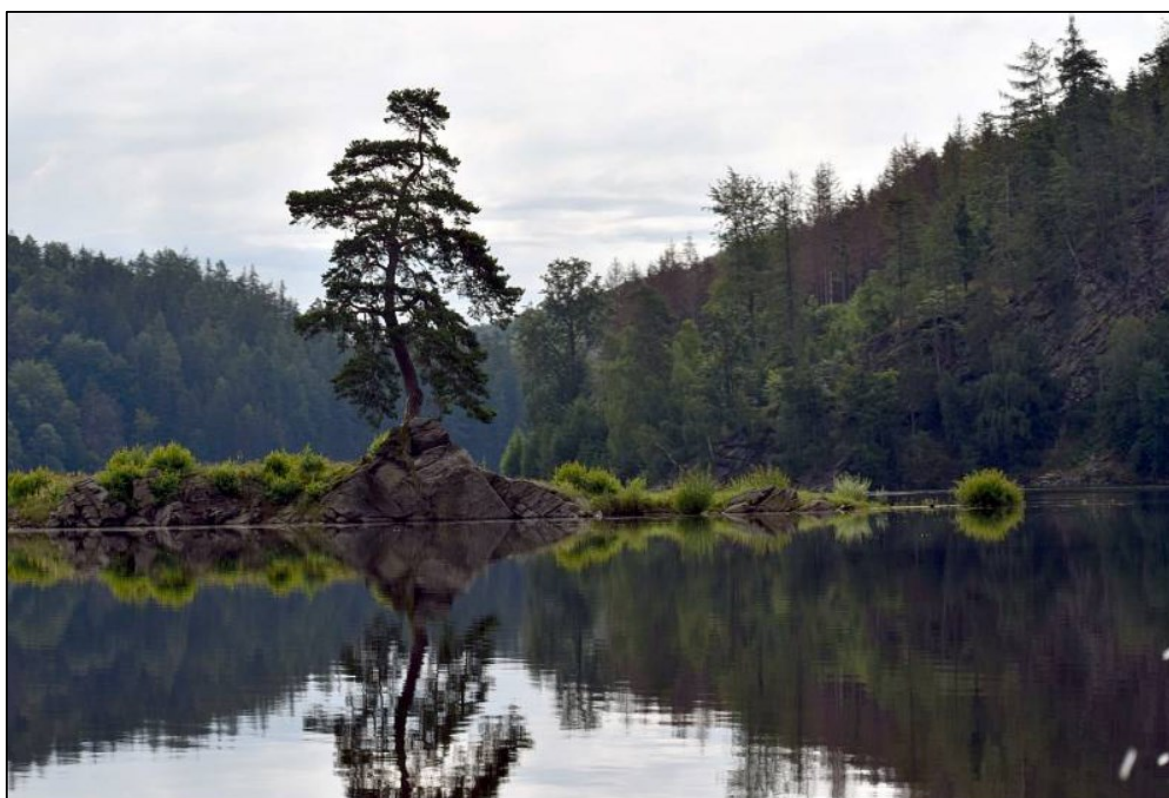
19. století bylo mimo jiné stoletím vzniku prvních okrašlovacích spolků, jejichž rozvoj byl podpořen nástupem vlasteneckého cítění a dozvuky romantismu, který k zájmu o ochranu přírody podněcoval hlavně obyvatele měst. (Librová, 1988, s. 64) Tyto spolky dbaly především o výsadbu stromů a zeleně, zvelebování krajiny, péči o kulturní a historické památky a ochranu přírody. V souvislosti se vznikem těchto spolků se začala vyvíjet také legislativní ochrana významných (památných) stromů. V roce 1838 byla založena první rezervace na našem území (Žofínský prales), která vznikla na popud soukromého vlastníka. Státem vyhlášené rezervace vznikaly až v meziválečném období. Činnost okrašlovacích spolků byla narušena příchodem války a politickým režimem poválečného období. K obnově okrašlovacích spolků začalo docházet po pádu komunistického režimu. (Heřmanová a Kokošková, 2015, s. 1-2)

V současné době začínají environmentální témata nabývat na důležitosti. Problémy jsou vnášeny do obecného veřejného diskurzu a vládní představitelé jsou nuceni na ně reagovat. Společnost se snaží o podporu uvědomění a vzdělání ohledně této problematiky. Od raného dětství nám je prostřednictvím médií a školních institucí čím dál tím více vštěpována důležitost ochrany a snaha o zachování přírodního dědictví.

Vznikají nová chráněná území a rezervace, ale svůj díl mají například také ochranářské spolky a iniciativy. Na českém území probíhá od roku 2002 celostátní anketa Strom roku,

kteřá navazuje na anketu Evropský strom roku, jejímž cílem je snaha o podporu lidí v péči o stromy a jejich okolí. Prostřednictvím této ankety jsou každým rokem veřejnosti představovány zajímavé stromy spolu s jejich příběhy. Jak uvádí oficiální stránky, „*Smyslem Evropského stromu roku je poukázat na zajímavé staré stromy jako na důležité přírodní i kulturní bohatství, kterého bychom si měli vážit a chránit jej. V Evropském stromu roku na rozdíl od jiných soutěží není důležitá krása, velikost nebo věk, ale příběh a spojení s lidmi. Hledáme totiž stromy, které se staly nedílnou součástí širší komunity.*“ (European Tree of the Year, 2022, online)

V roce 2020 se celkovým vítězem ankety Evropský strom roku stala česká Chudobínská borovice, která je pojmenovaná podle obce Chudobín u Dalečína. Tato obec byla roku 1957 zatopena, aby mohlo dojít k výstavbě vodní nádrže. Chudobínská borovice roste na skalnatém výběžku břehu Vířské přehrady a díky svému příběhu a jedinečnému umístění se stala symbolem odolnosti vůči působnosti člověka a přírodním živlům. (Tamtéž, online)

Obrázek 14 – Chudobínská borovice, Evropský strom roku 2020, Zdroj: archiv Povodí Moravy

9. Závěr

V bakalářské práci jsem se pokusila na vybraných motivech ze sféry náboženského a každodenního života nastínit obraz vývoje vztahu člověka a stromu v evropském kontextu na příkladu hlavních evropských etnik. Ukázalo se, že život člověka byl s existencí stromu úzce propojen a lidé si tuto závislost velice dobře uvědomovali. Vztah člověka a stromu probíhal v rovině materiální, do níž spadá rozličné využívání materiálů pocházejících ze stromů samotných a v rovině imateriální, kde strom prostupuje zejména do stránek estetických, náboženských, symbolických a svými vlastnostmi se podílí na funkčnosti celého ekosystému. Díky dlouhověkosti stromů, která je velice kontrastní k délce lidského života, sehrávaly stromy důležitou roli ve vývoji duchovního světa jednotlivých společností.

V odborné literatuře nepanuje shoda v tom, zda je možné v evropském kontextu hovořit o tzv. „kultu stromu“, tedy o uctívání stromů samotných, kterým je podle animistické víry připisována duše. Většina autorů se přiklání k variantě, že strom v Evropě figuruje spíše jako zprostředkovatel kontaktu s božstvem nebo nadpřirozenou bytostí. Tento závěr se i mně, na základě předložených dochovaných folklorních zvyklostí, jeví jako pravděpodobnější a domnívám se, že novověký folklór v sobě reflektuje přetrvání tehdejší víry ve stromového ducha. Ale ať už ale mluvíme o kultu stromu, nebo úctě k božstvům, která se skrze stromy projevovala, nic to nemění na schopnostech, které byly stromům připisovány. Jedná se zejména o vliv na plodnost, zdraví, moc ovládat počasí a předpovídat budoucnost. Obraz stromu pronikl také do kosmologických představ o podobě světa, kde se podle germánské mytologie celý svět rozprostírá pod větvemi stálezeleného jasanu Yggdrasilu. O této podobě se dozvídáme díky eddickým písním, které stromy spojují také s původem lidské rasy.

Symbol stromu byl významně spojen s nejstarší známou civilizací v Evropě. V mykénské kultuře se posvátný strom stal symbolem moci a postavení. Díky jeho vyobrazení na pečetních prstenech spojoval jejich nositele s nadpřirozenem. Tím legitimizoval nositelovo elitní postavení ve společnosti. Mykénská kultura zanikla a byla nahrazena kulturou minojskou, která dala základ antickému pantheonu řeckých a římských bohů. Každému z bohů náležel atribut v podobě stromu, nebo jeho plodů.

Pohanské přírodní náboženství se odehrávalo velice často na posvátných místech, mezi které patřily i posvátné háje, ve kterých keltští druidové věštili ze šumění listů posvátných stromů. U většiny evropských etnik měl výsadní postavení dub, který byl spojován s vládci blesků. Pohanský kult stromů začal ustupovat s nástupem křesťanství, kdy

byl vystaven tlaku christianizace. Přesto staré pověry zcela nevymizely a ve velkém splynuly s křesťanskými představami, o čemž nám podávají svědectví folklórní zvyklosti, která tato práce rozebírala na příkladu slovanského etnika. Rostliny, stromy nevyjímaje, byly důležité zejména pro vesnické obyvatelstvo. Pojilo se s nimi značné množství obyčejů a pověr, jejichž prostřednictvím se lidé snažili působit na úrodnost a plodnost svou i svého hospodářství a celkovou životní prosperitu. Pověrečné praktiky se pojily zejména s klíčovými životními předěly jako je narození dítěte, svatba a úmrtí. Důležitou roli sehrávaly stromy také v lidovém léčitelství a lidových slavnostech, jejichž tradice se v určitých oblastech udržuje i v dnešní době. Ukázalo se, že některé stromy zaujímaly v rituálech spíše pasivní úlohu, kdy byly pověrečným prostředkem (ulamování posvědčených větviček a jejich vkládání do hnízd, přimíchávání částí stromů do léčivých odvarů apod.) V určitých případech ale sehrávaly úlohu aktivní a stávaly se středobodem některých obřadů, kupříkladu jako májka při oslavách prvního máje.

Člověk byl až do novověku více méně ovlivňován přírodou, zejména jejími každoročními cykly, což se ale začalo měnit s technologickým a intelektuálním vývojem a v moderní době již panuje hierarchie opačná, kdy člověk začíná zásadním způsobem ovlivňovat přírodu. To ale neznamena, že by lidem moderní doby byly stromy lhostejné, ale vztah ke stromům doznal proměny a nejzásadnější změnou byla sekularizace vztahu ke stromům. Transcendentální rovina lidského vztahu ke stromům však přetrvala i do současnosti; stromy i nadále budí respekt svou neměnností, dlouhověkostí a tím, že nás jistou měrou přesahují a vzbuzují v nás přirozenou úctu. Dokladem jsou lidské snahy o zachování přírodního dědictví a vzrůstající zájem o ochranu životního prostředí.

10. Bibliografie

BITTNEROVÁ, Dana, JANEČEK, Petr, ed. *Folklor atomového věku: kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum, 2011. ISBN 978-80-7036-315-7.

BROUČEK, Stanislav a Richard JEŘÁBEK, ed. *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta, 2007. ISBN 978-80-204-1450-2.

BURKE, Peter. *Co je kulturní historie?*. Praha: Dokořán, 2011. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-302-8.

CAESAR, Gaius Iulius. *Zápisky o válce galské*. Přeložil Ivan BUREŠ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964. ISBN 01-063-64.

CAVENDISH, Richard. *Dějiny magie*. Praha: Odeon, 1994. ISBN 80-2070509-0.

CROSS, Tom Peete, and Clark Harris SLOVER. *Ancient Irish tales*. New York: Barnes & Noble, 1996. ISBN 9781566198899.

ČIŽMÁŘ, J. "Herbáře Československé Dobyčtí." *Český Lid* 29, no. 6/7 (1929): 227-39. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42690571>.

DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku III. (16.-18. století)*. Přeložil Pavel HIML. Praha: Argo, 2006. Každodenní život. ISBN 80-7203-813-3.

DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku II. (16.-18. století)*. Přeložila Martina NOVÁKOVÁ. Praha: Argo, 2006. Každodenní život. ISBN 80-7203-812-5.

ELIADE, Mircea, Ioan Petru CULIANU a H. S. WIESNER. *Slovník náboženství*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7203-393-X.

ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení*. Přeložila Kateřina DEJMALOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 80-86005-19-4.

ELIADE, Mircea. *Pojednání o dějinách náboženství*. Přeložil Jindřich VACEK. Praha: Argo, 2004. Logos (Argo). ISBN 80-7203-589-4.

FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Nové, rozš. vyd. Praha: Academia, 1995. Stříbrná řada. ISBN 80-200-0526-9.

FLACELIÉRE, Robert. *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981. ISBN 01-088-81.

FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: magie, mýty, náboženství*. 2. vyd. Přeložila Věra HEROLDOVÁ-ŠTOVÍČKOVÁ, Erich HEROLD. Praha: Mladá fronta, 1994. s. 101–23. ISBN 80-204-0488-0.

GIEYSZTOR, Aleksander. *Mytologie Slovanů*. Přeložila Hana KOMÁRKOVÁ. Praha: Argo, 2020. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-3218-2.

HELMOLD Z BOSAU: *Kronika Slovanů (Chronica Slavorum)*. Překlad Jan Zdichynec. Editor Magdalena Moravová. Praha: Argo, 2012. Memoria medii aevi; sv. 17. ISBN 978-80-257-0786-9.

HOLKUP, J. "Pověry z Písecka." *Český Lid*, vol. 28, no. 9/10, 1928, pp. 340–341. *JSTOR*, Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42692326>. Accessed 23 Jun. 2022.

HRUŠKOVÁ, Marie. *Kult stromů v zemích Koruny české*. Praha: Abonent ND, 2005. ISBN 80-7258-211-9.

JANEČEK, Petr. *Texty a kontexty: několik poznámek k postavení slovesné folkloristiky mezi evropskou etnologií a kulturní antropologií*. *Národopisná revue* 19, č. 4 (2009), s. 235-239. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/309375170_Texty_a_kontexty_Nekolik_poznamek_k_postaveni_slovesne_folkloristiky_mezi_evropskou_etnologií_a_kulturní_antropologií

JEVONS, F. B. "Work and Wages in Athens." *The Journal of Hellenic Studies* 15 (1895): 239–47. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/624073>.

KADEČKOVÁ, Helena, ed. *Edda*. Přeložil Ladislav HEGER. Praha: Argo, 2004. ISBN 80-72-03-5-33-9.

KÁŠ, Josef. "Ovoce v Slovanské Lidové Poesii." *Český Lid*, vol. 35, no. 3/4, 1948, pp. 75–80. *JSTOR*. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42696934>.

Minoan Gold Ring - World History Encyclopedia. *World History Encyclopedia* [online]. Dostupné z: <https://www.worldhistory.org/image/892/minoan-gold-ring/>

PIOBB, Pierre. *Formulář vysoké magie*. Praha: Zmatlík a Palička, 1920. Knihova šťastných lidí.

PODLISKA, J. "Pověry z Předbořic (Milevský Okres)." *Český Lid*, vol. 29, no. 5, 1929, pp. 171–77. *JSTOR*, Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42688507>. Accessed 23 Jun. 2022.

PROCHÁZKOVÁ, HANA. "ETNOBOTANIKA V ARCHIVNÍCH FONDECH ETNOLOGICKÉHO ÚSTAVU AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY." *Český Lid* 91, no. 1 (2004): 25–42. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42639299>.

RÓN, Karel, F. Košta, Marie Cinertová, Fr. Vaňous, J. Šimánek, Jan Brčka, Vlasta Pitnerová, Václav Oliva, and Frant. Košák. "Vánoční Obyčeje a Pověry Československé." *Český Lid*, vol. 29, no. 3/4 (1929): 109–17. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42688528>.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*. Praha: Mladá fronta, 1992. Kolumbus. ISBN 80-204-0044-3.

TARCALOVÁ, Ludmila. *Kult a živly: sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčeje MKKK konané ve Vsetíně v roce 1999*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 1999. Studie (Slovákcké muzeum). ISBN 80-86185-06-0.

TINKOVÁ, Daniela. "Hřbitovní vzpoury: odpor k pohřbívání sebevrahů a pojetí „nečistoty“ na Českém a Moravském venkově od pozdního 17. po první polovinu 19. století – Cemetery Revolts. Resistance to the Burial of Suicides and the Concept of 'Impurity' in the Bohemian and

Moravian Countryside from the Late 17th to the First Half of the 19th Centuries.” *Český Lid* 107, no. 2 (2020): 167–88. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26975952>.

TOMEŠ, JOSEF. “ROSTLINY V OBYČEJÍCH A V LÉČITELSTVÍ NA HORŇÁCKU.” *Český Lid* 52, no. 4 (1965): 193–205. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42699019>.

TULLY, Caroline. *On Trees and Power in Aegean Art. American Society of Overseas Research* [online]. Alexandria, Spojené státy americké, 2019, vol. VII, no. 6, [cit. 2022-16-06]. Dostupné z: <https://www.asor.org/anetoday/2019/06/Trees-and-Power-Aegean-Art>

ÜNAL, A. S. A. N. Mystical Values of Monumental Trees and the Cult of Tree in Pagan Belief: Yggdrasil. In: *YEW WORKSHOP 2015 YEW 2015 DUZCE, TURKEY*. s. 114–127.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990. *Stopy, fakta, svědectví (Panorama)*. s. 104–166. ISBN 80-7038-187-6.

VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-066-7.

VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-91-5.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha: Brána, 1996. ISBN 80-85946-29-7.

STANČEK, Jozef. “Z Lekárne Slovenského Ľudu.” *Český Lid* 28, no. 9/10 (1928): 321–24. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42692316>.

SVOBODA, V. “Čarodějnice a čáry na Českomoravské Vysočině.” *Český Lid* 28, no. 8 (1928): 309–16. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42688585>.

European Tree of the Year. *We are searching for trees with the most interesting stories – European Tree of the Year* [online]. Copyright © 2011 [cit. 17.06.2022]. Dostupné z: <https://www.treeoftheyear.org/>

FREIESLEBENOVÁ, K. “Vánoční Stromek a Stropní Vánoční Závěsky.” *Český Lid* 33, no. 9/10 (1946): 153–54. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42696748>.